

Dijital Boşanmaya İlişkin Güncel Düzenlemeler: Farklı Ülke Uygulamaları*

Current Regulations on Digital Divorce: Examples from Different Countries

*Seldağ Güneş Peschke***

Öz • Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, hukuki düzenlemeler de toplumun ihtiyaçları çerçevesinde gelişmeye ve değişmeye başlamıştır. Teknoloji ile hukukun etkileşiminde, artık bir çok işlem online olarak internette yapılabilmektedir. Yaşadığımız dijital çağda, hukuksal gelişmeler de teknolojiyi izlemek zorundadır. Son yıllarda, aile hukukuna ilişkin bazı işlemler de internet üzerinden online yapılmaya başlanmıştır. Henüz Türkiye’de kabul edilmemekle birlikte, bunların en çarpıcı örneklerinden bir tanesi olan, online boşanma veya orijinal adıyla “Digital Divorce” (dijital boşanma), Hollanda ve Birleşik Krallık’ta uygulamaya girmiştir.

Dijital boşanma ile eşlerin bir araya gelmeden kısa ve ucuz bir maliyetle sonuca ulaşması amaçlanmıştır. Bu tür boşanmalarda, eşler kendi rızasıyla boşanmalarına hızlı ve ucuz bir şekilde, fakat bir duruşmada bir araya gelmeden karar verirler. Dijital boşanma koşulları bu anlamda birçok ülkede halen kullanılan ve o ülkenin geleneklerine ve yasal düzenlemelerine göre bazı farklılıklar gösteren anlaşmalı boşanma koşullarına benzemektedir. Bu tebliğde, Avrupa ülkelerinde

.....

* İstanbul Ticaret Üniversitesi Kadın ve Aile Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) ortaklığında, 8 Mart 2018 tarihinde düzenlenen “4. Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Boşanma” kongresinde sunulmuştur.

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi, Orcid ID: 0000-0003-3679-6525.

■ **Başvuru:** 28 Mart 2018

■ **Kabul:** 18 Mayıs 2018

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2018141985

Copyright © 2018 • **KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği**

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

ISSN 2149-6374 • Haziran 2018 • 4 (1) • 121 - 146

ve Türkiye’de anlaşmalı boşanmaya ilişkin düzenlemeler ve unsurları genel hatlarıyla ele alınmış ve dijital boşanma ile karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Dijital Boşanma, Anlaşmalı Boşanma, Boşanma Hukuku, Karşılaştırmalı Hukuk.

Abstract • Technological developments have led to the transformation of the way through which law is implemented to address the needs of society. In the age of digitization, the internet has become a key platform for the practice of law. It has progressed to such a point that legal transactions concerning family law are now being conducted via the internet. Online divorce, or in other words digital divorce, is in use in the Netherlands and the U.K., even though the practice is not accepted in Turkey or other European countries as yet. Within digital divorce, agreed spouses can split their paths very fast and cheaply, even without coming face to face. In this sense, online divorce seems very similar to mutual divorce which, despite superficial differences based on tradition and legal regulations, is in use in many countries. This study will present a comparative analysis of the conditions of mutual divorce and digital divorce in line with the legal developments across various countries.

Keywords: Divorce, Digital Divorce, Mutual Divorce, Divorce Law, Comparative Law.

Giriş

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, hukukî düzenlemeler de toplumun ihtiyaçları çerçevesinde gelişmeye ve değişmeye başlamıştır. Teknoloji ile hukukun etkileşiminde, artık bir çok işlemin online olarak internetten yapılabildiği günümüzde, hukuksal gelişmeler de teknolojiyi izlemek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda yeni bir kavram ortaya çıkmıştır: *Legaltech*. Hukuk büroları artık teknolojinin imkanlarını hukuk alanında da kendi lehlerine kullanmaktadırlar.

Son yıllarda hukuk ve teknoloji konusunda yapılan çalışmaların sayısındaki artış da bunun bir göstergesidir. Günümüzde çıkarılan kanunların bir kısmı, teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkabilecek belirsizliklere çözüm bulmak amacıyla yürürlüğe konmaktadır. Yani, teknolojideki anlık değişiklikler, etkilerini hukuk alanında da göstermektedir. Bir çok işlemin online yapılabildiği

günümüzde, aile hukukuna ilişkin bazı işlemlerin ve hatta davaların usulünde de değişikliğe ve yeniliğe gidilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, dijital boşanma da teknoloji ile hukuku bir araya getiren uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

I. “Boşanma”nın Tanımı ve Farklı Ülkelerdeki Hukukî Uygulamalar

A. Genel Olarak

Evlenme Türk Medenî Kanunu’nda tanımlanmamakla birlikte, tam ve sürekli bir hayat ortaklığı yaratmak üzere, cinsiyetleri ayrı iki kişinin yaptıkları bir sözleşme olarak kabul edilmektedir (Erdem, 2018, s. 47). Evlendirme Yönetmeliği ise evlenmeyi, bir kadın ve erkeğin usulüne göre yetki verilmiş bir memur önünde, bir aile kurmak amacı ile yaptıkları medenî hukuk sözleşmesi olarak tanımlamıştır (İkizler, 2018, s. 19). Taraflar evlendikleri anda bu sözleşmenin hayatları boyunca devam edeceğine inanırlar. Hukukî niteliği itibarıyla sözleşme olarak kabul edilen evlenme ile taraflar bazı haklara sahip oldukları gibi, belli yükümlülükler altına da girerler (Oğuzman, Dural, 1998, s.2; Schwarz, 1946, s. 2; Gençcan, 2011, s. 252). Bununla birlikte, evlenme sözleşmesi tam bir borçlar hukuku sözleşmesi olarak da düşünülmemelidir¹ (Öztaş, 2015; Feyzioğlu, 1986; Velidedeoğlu, 1965).

Evlenme sözleşmesi, şarta veya vadeye bağlanamadığı gibi taraflar sözleşmenin içeriğini de istedikleri gibi değiştiremezler. Ancak farklı iki bireyin ortak bir hayat kurması pek çok sorunu da beraberinde getirebilmektedir. Bu bağlamda, kendine özgü (sui generis) bir medenî hukuk sözleşmesi olarak kabul edilen evlenme sözleşmesini taraflar, istedikleri anda sona erdiremezler. Ancak, bazı özel durumların oluşması evlilik birliğini sona erdirebilir. TMK çerçevesinde boşanma, hukuken kurulmuş bir evlilik birliğine kanunda öngörülmüş olan sebepler çerçevesinde, taraflar hayattayken hakimın vereceği karar ile son verilmesidir (Gençcan, 2017, s. 97-105).

.....

1 Doktrindeki hakim görüş evlenmenin bir sözleşme niteliğinde olduğu yönündedir.

Doktrinde, evlilik birliğine son verilmesine ilişkin “Bireyci görüş” ve “Toplumcu görüş” olmak üzere iki temel görüş bulunmaktadır. *Bireyci görüş*, eşlerin özgür iradeleriyle oluşturdukları evlilik birliğini, yine kendi istekleri çerçevesinde sona erdirebileceklerini savunmaktadır. Bu görüş çerçevesinde serbest boşanma sistemi kabul edilmektedir. Yani, karşılıklı anlaşma ile veya eşlerden birinin tek taraflı irade açıklaması ile evlilik bağı sona erdirilebilmektedir. *Toplumcu görüş* ise, evlilik birliğinin kolay bir şekilde sona erdirilmesinin ileride toplumsal bir tehlike yaratabileceğini savunur. Boşanmayı kabul etmeyen veya çok katı şartlara bağlayan bu görüş daha çok Katolik Kilise Hukuku’nun felsefesi çerçevesinde oluşturulmuştur (Gençcan, 2017, s. 99).

Dünyada birçok ülkede ise, belirli sebeplere dayanarak, hakim kararıyla boşanma sistemi uygulanmaktadır (Scherpe, 2016, s. 67). Bu sistemde, kanunda belirlenen boşanma sebeplerinden birine dayanılarak, evlilik birliğini sona erdirmek mümkün kılınmıştır. Buna göre, geçerli bir evlilik varsa, kanunda düzenlenen boşanma sebeplerinden biri veya bir kaç gerçekleşmişse, hakim kararı ile evlilik birliği sona erdirilebilir (Özdemir, 2003, s. 3). Halen Türkiye’de ve birçok Avrupa ülkesinde uygulamada olan bu sistem teknolojik gelişmelerin hukuk alanında uygulamasının artması ile farklı bir boyuta doğru gitmektedir² (Dutta, 2017, s. 31-56).

B. Boşanmaya İlişkin Farklı Ülkelerdeki Hukukî Uygulamalar

Birçok ülkede halen, boşanmaya ilişkin klasik hukuk kuralları geçerli olmakla birlikte, teknolojinin gelişmesi ve buna paralel olarak, hukuk kurallarının ve uygulamaların farklılaşmasının bir sonucu olarak, boşanma için uygulanacak kurallarda ve usullerde de değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Klasik hukuk kurallarının uygulamasının değişmesi, yeni hukukî düzenlemeleri de beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, Avrupa’da boşanmaya ilişkin düzenlemeler özellikle son 50 yılda büyük bir gelişim ve değişim göstermiştir.

.....

2 Almanya’da son zamanlarda, mahkeme kararı olmaksızın boşanmanın mümkün olması üzerine çalışmalar yapılmaktadır.

Avrupa ülkeleri arasındaki politik farklılıklar, boşanma kural- larını da etkilemiştir. Geleneksel aile değerlerini değiştirmek veya bunlara sadık kalmak ve uygulamaya devam etmek konusunda Avrupa’da görüş ayrılıkları ve tartışmalar devam etmekle birlikte 1970’li yıllardan itibaren başta İtalya, Fransa, Almanya, Birleşik Krallık olmak üzere bir çok ülkede reformlar yapılmıştır. Bununla birlikte, İrlanda, İtalya, Malta gibi bazı Avrupa ülkeleri boşanmaya yasal engeller koymuşlar ve bu ülkelerde eşlerin yasal olarak evlilik birliğine son vermesi çok geç kabul edilmiştir.

Birleşik Krallık’ta, 1969 yılında yapılan reformla, tarafların kusuru çerçevesinde boşanmaya hükmedilebileceği kabul edilmekle birlikte, prosedür o kadar kolaylaştırılmıştır ki, yeni düzenleme boşanmanın sürücü ehliyeti almaktan daha kolay olduğu yönünde bir çok eleştiri almıştır. Ama buna rağmen, sadece tarafların karşılıklı rızası ile evlenmeye son verilemeyeceği görüşü hakim olmuştur. Bu gelişmelerden hemen sonra, 1973’te, iki yıl ayrı yaşamak şartıyla tarafların karşılıklı rızası ile boşanma mümkün kılınmıştır (Scherpe, 2016, s. 43). Ve daha sonra, 1977’de özel bir usul yürürlüğe konarak, tarafların rızası ile duruşma yapılmaksızın boşanmanın olabileceği kabul edilmiştir (Thompson, 2011, s. 138-150).

Fransa’da, Fransız Medenî Kanunu ile sadece taraflardan birinin kusuruna dayanılarak boşanma davasının açılabilmesi hükme bağlanmıştı. 1975 yılında hukukçu Jean Carbonnier hem kusura dayalı hem de tarafların isteği ile boşanmanın mümkün olabileceğine ilişkin karma bir görüş ileri sürdü (divorce a la carte) (Carbonnier, 2002, s. 541). Boşanma hukukuna ilişkin yapılan bu yeni düzenleme Fransız toplumunun karakterine uygun görüldü ve uygulamaya gir- di. Bununla birlikte, boşanma usulünün uzun sürmesi, maliyetlerin yüksek olması ve karmaşık yapısı nedeniyle, 1997 yılında boşanmaya ilişkin yeni bir arayış içine girildi. 2004 yılında, yapılan değişiklik- lerle boşanma nedenleri genişletildi. Fransız Medenî Kanunu’nun 229. maddesinde, tarafların isteği ile boşanmanın mümkün olabi- leceği kabul edildi. 230. ve 232. maddeler ile, tarafların isteği ile boşanmanın usulü basitleştirildi ve bu durumlarda uygulanacak iş- lemler azaltıldı. Bu maddeler çerçevesinde, tek bir duruşma ile bo- şanmaya hükmedilmesi mümkün kılındı. İtalya’da ise, durum diğer

Avrupa ülkelerine göre biraz daha farklıydı. Boşanma yandaşları ile boşanma karşıtları arasındaki tartışmalar nedeniyle, boşanmaya ilişkin ilk kanun ancak 1970 yılında çıkarıldı. Fakat boşanma davası sadece taraflardan birinin kusuruna dayandırılarak açılabilirdi. 1987'de boşanma konusunda yapılan yeni düzenlemelerle, üç yıl ayrı yaşamak koşuluyla her iki eşin boşanmaya ilişkin başvurusu ile evliliğin bitirilebileceği kabul edildi. Bu örneklerin yanında, bazı Avrupa ülkelerinde ise boşanma kanunen yasaklanmıştı. İrlanda, Katolik kimliğinin bir sonucu olarak, 1937 yılında boşanmaya ilişkin anayasal bir yasak getirmişti. Uzun yıllar kanunen boşanmanın mümkün olmadığı İrlanda'da, 1996 yılında yapılan referandumla İrlanda Boşanma Kanunu yürürlüğe girdi ve boşanma yasal olarak kabul edildi. Avrupa Birliği üyesi olan Malta ise, yasal olarak boşanmayı en son kabul eden Avrupa ülkesidir. 2011 yılında yapılan referandum ile Malta Boşanma Kanunu kabul edildi. Ancak bununla birlikte, Malta Medenî Kanunu (m. 66B) eşlerin boşanma kararından önceki son dört yılda ayrı yaşamalarının zorunlu olması gibi bazı ağır hükümler de koydu (Scherpe, 2016, s. 53-60).

Boşanma konusunda doktrinde çok farklı görüşler olmakla birlikte,³ Türkiye'de TMK çerçevesinde, m. 161 ve 166 arasında, boşanma nedenleri sayıca sınırlı olarak belirlenmiştir (Kırmızı, 2018, s. 644). TMK'da kabul edilen boşanma sebepleri, mahiyetleri ve kapsamı bakımından birbirlerinden farklıdır. Buna göre, zina, hayata kast, pek kötü muamele, onur kırıcı davranış, küçük düşürücü suç işleme, haysiyetsiz hayat sürme, terk ya da akıl hastalığı

.....
 3 Doktrinde kabul edilen boşanmaya ilişkin görüşler üç temel başlık altında toplanabilir. Boşanmaya yer vermeyen görüş, X. yüzyıldan itibaren Kanonik hukuk tarafından benimsenmiştir. Katolik ülkelerde ağırlıklı olarak uygulanmış olan bu görüşe göre, evlilik bağının tamamen ve kesin surette ortadan kaldırılması söz konusu değildir. Örneğin, İtalya'da uzun yıllar boşanma kabul edilmemiş, ancak 1974 yılından itibaren boşanma hukuken uygulamaya girmiştir. Boşanmanın serbest olması görüşü, eşlerin beraber kurdukları evlilik birliğini, yine istekleri doğrultusunda kaldırabilmesine dayanmaktadır. Roma hukukunda, Babil, İbrânî hukuklarında uygulanmıştır. Boşanmanın bir sebebe dayanılarak hakim hükmüyle gerçekleşmesi görüşü ise, yukarıda bahsedilen iki görüşten de etkilenmiştir. Belli sebeplerin mümkün olması halinde boşanma, ancak hakim tarafından hükme bağlanabilmektedir. Almanya, Fransa, İsviçre'de uygulanmaktadır. TMK'da da boşanmanın ancak hakim hükmüyle mümkün olabileceği kabul edilmiştir (Akıntürk, 2006, s. 245-255).

gibi sebepler özel boşanma nedenlerinden kabul edilmiştir (Gençcan, 2017, s.120-130; Erdem, 2018, s. 100; Özuğur, 2013, s. 93).

Evlilik birliğinin temelinden sarsılması, eylemli ayrılık veya eşlerin artık ortak hayata devam etmek istememesi gibi durumlarda, boşanmanın genel sebeplerinden söz edilmektedir (Öztürk, 2015, s. 23- 25). Bunların genel sebep olarak adlandırılmasının nedeni ise, bu sebeplerin tek tek belirlenmesinin mümkün olmamasıdır. TMK m. 166 çerçevesinde, eşlerin, ortak hayatı sürdürmeleri kendilerinden beklenmeyecek derecede evlilik birliği temelinden sarsılırsa, eşlerden her biri boşanma davası açabilir.

Zina, hayata kast, pek kötü muamele, onur kırıcı davranış, küçük düşürücü suç işleme, haysiyetsiz hayat sürme, terk ya da akıl hastalığı sebeplerinden birine dayanılarak boşanma davası açılmıyorsa, ancak tarafların evlilik birliğini devam ettirmeleri kendilerinden beklenemeyecek durumda ise genel sebeplere dayanılarak dava açılacaktır (Öztañ, 2013, s. 473- 475).

II. “Dijital Boşanma”nın Tanımı ve Unsurları

A. “Dijital Boşanma” Kavramı

Dijital boşanmayı tanımlamadan önce, dijital teriminin ne anlama geldiğini araştırmak gerekir. Aslında, Latince’den diğer dillere geçen *digital* kelimesine tarih boyunca sayısal, sayılara ilişkin, parmak gibi farklı anlamlar yüklenmiştir.⁴ Bugün özellikle, bilgisayar ortamında girilen tüm verilerin 0 ve 1 ile kodlanmasının bir sonucu olsa gerek, “dijital” terimi, sıklıkla bilgisayar ortamını ifade etmek için kullanılmaktadır. Türkçe’ye de diğer dillerdeki kullanımına benzer şekilde “dijital” olarak giren bu terim, verilerin bir ekran üzerinde elektronik olarak gösterilmesi anlamına da gelmektedir.

“Dijital Boşanma” (digital divorce) olarak Google arama motorunda, herhangi bir arama yapıldığında iki farklı kavram ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki, boşanma sürecinde eşlerin çeşitli dijital

.....
 4 Digital teriminin sözlük karşılığı (2018). <https://en.oxforddictionaries.com/definition/digital>, son erişim: 15.06.2018

platformlar veya bloglar içinde yaptıkları faaliyetleri, yazışmaları, sosyal medya kullanımlarını içine almaktadır.

Eşlerin, bu platformlarda yaptıkları paylaşımların evlilik sürecine etkisi ve boşanma durumunda delil nitelikleri tartışma konusu yapılmakta, yani usulî bir değişiklikten ziyade, dijital medyanın gelişmesiyle birlikte, eşler arasındaki özel hayat, sadakat gibi kavramlar tartışmaya açılmaktadır (Güneş Peschke, 2013, s. 857-883). Bu tür paylaşımların veya yazışmaların evlilik birliğini ne şekilde etkilediği veya zedelediği gibi konular esas itibarıyla ele alınmaktadır (Landers, 2013; Grosdidier, 2017).

Hukuk artık dijital ortamların gelişmesiyle birlikte farklı bir boyuta geçmiştir. Bu çerçevede, artık birçok hukukî işlemin online olarak yapılması gündeme gelmiş ve hatta uygulamaya girmiştir.

Dijital boşanma teriminin asıl anlamı, teknolojinin gelişiminin, boşanma usulüne etkisi çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Klasik boşanma usulleri, zamanla yerini farklı düzenlemelere bırakmış ve yeni boşanma usulleri uygulamaya girmiştir. Örneğin, Dutta'ya göre (2017, s. 47), yeni teknolojik gelişmeler tarafları hızlı ve basit boşanma usullerine götürmektedir. Evliliğin sona erdirilmesine ilişkin sürecin uzaması evliliği kurtarmak yerine, tarafların daha fazla üzülmeye ve yıpranmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, eşler açısından da en kısa ve hızlı şekilde boşanma kararı verilmesi, onların gelecekteki yaşamlarına yön vermeleri açısından önemlidir. Bu nedenle, son gelişmeler ışığında devletleri de yeni usulleri, kendi hukuklarına almaları gerektiği konusunda zorlamaktadır.

Ayrıca, son yıllarda birçok Avrupa ülkesinde, adli yargılamanın yanında, ihtiyarî uyuşmazlık çözüm yollarından arabuluculuk müessesesi uygulanmaktadır. Arabuluculuğun özel bir uygulama şekli olan aile arabuluculuğu ile aslında mahkemelerde çözümlenmesi gereken birçok uyuşmazlık kısa ve ucuz bir maliyetle çözüme kavuşturulmaktadır. Bir çok Avrupa ülkesinde uygulanmakta olan aile arabuluculuğu henüz Türkiye'de kabul edilmemekle birlikte, bu konuya ilişkin altyapı çalışmaları devam etmektedir (Parkinson, 2014, s. 347).

Teknolojinin gelişimiyle birlikte, bugün artık, boşanma usullerinde de farklı uygulamalar ortaya çıkmaya başlamış ve bununla birlikte, hukuk usulü de mecburen bu değişime ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Dijital boşanma da bu bağlamda, boşanma prosedürünü online ortama taşımış ve tarafların biraraya gelmesi sonucunda oluşabilecek olumsuzlukları en aza indirmek amacıyla uygulamaya girmiştir.

Dijital boşanma, aslında verilerin dijital bir ortama girilmesiyle başlayan usulî bir süreci karşımıza çıkarmaktadır. Yani tarafların boşanmasına ilişkin tüm belgeler, formlar, anlaşma metinleri, elektronik aygıtlar ya da bilgisayarlar aracılığıyla, belli kayıt ortamlarına internet yoluyla kaydedilmektedir.

B. “Dijital Boşanma”nın Uygulaması

Günümüzde, teknolojinin hukuku etkisi altına alması ile hukuk mecburen teknolojiyi izlemek zorunda kalmıştır. Bulduğumuz bu çağda, “online dating”le, yani online arkadaşlıkla başlayan süreç, evlilikle devam ederek dijital boşanma ile sona erebilmektedir. Böylece, hukukta yeni bir boyuta geçilmiştir. Hayatın içindeki bazı hukukî uygulamalar teknolojinin etkisiyle, daha basite indirgenmeye başlanmıştır. Böylece, çok hızlı bir şekilde sonuca ulaşmaya çalışılmaktadır. Bunun sonucunda, yeni bir kavram ortaya çıkmıştır: Legaltech (Teknohukuk⁵).

Legaltech ile hukuk hizmetlerine teknoloji dahil olmuş ve hatta bazı yazılımlar hukukî işlemlerde doğrudan doğruya kullanılmaya başlanmıştır. Henüz Türkiye’de kabul edilmemekle birlikte, bunların en çarpıcılarından bir tanesi olan, online boşanma veya orijinal adıyla “digital divorce” (dijital boşanma), Birleşik Krallık ve Hollanda’da uygulamaya girmiştir. Almanya’da ise,⁶ mahkemeye

.....

5 Legaltech terimi, İngilizce ve Almanca’da hukuk ve teknolojiyi birleştiren bir kelime olarak kullanılmaya başlanmış, son zamanlarda uygulamaya girmiş bir terimdir. Yaptığım araştırmalarda, “legaltech”in herhangi bir Türkçe çevirisine rastlamadım. Bu nedenle, “legaltech” terimi için Türkçe “teknohukuk” teriminin kullanılmasının uygun olduğunu düşünüyorum.

6 Geçtiğimiz son on beş yılda Almanya’da boşanma oranlarında büyük artış olmuştur. En yüksek artış ise, 213.975 boşanma sayısı ile 2003 yılında görülmüş, daha sonra 2014 yılında bu sayı 166.000’ne düşmüştür (Scherpe, 2016, s. 69).

başvurmaksızın, online ortamda boşanma kararı alınmasına ilişkin yeni görüşler ileri sürülmüş ve halen tartışılmaktadır (Dutta, 2017, s. 47- 55).

Son yıllarda, hukukî uyuşmazlıkların mahkemelerde kısa sürede sonuçlandırılabilmesi amacıyla, Büyük Britanya Devleti tarafından bazı işlemlerin online olarak yapılmasına olanak veren yazılımlar geliştirilmiştir. Politikacıların da desteği ile, bu tür işlemlerin ülke çapında uygulamasının mümkün hale gelmesi amaçlanmıştır (Welstead, 2012, s. 21-25).

Büyük Britanya’da, mahkemelerin online sistemlerini genişletmeleri amacıyla yapılan bir milyar poundluk yatırımın sonucunda, Ocak 2018’de, boşanmak isteyen taraflarca doğrudan mahkemelerin sistemlerine kayıt yapılarak, gerekli evraklar online olarak yüklenmek suretiyle boşanma başvurusunda bulunulabilmektedir. Ayrıca bu hukukî işlemlerde, harç ödemeleri de online şekilde yapılmaktadır. Özellikle boşanmak isteyen eşlerin bir araya gelmeden, kavgasız bir şekilde ayrılmalarını amaçlayan dijital boşanmaya ilişkin Nottingham’da, Doğu Midlands Boşanma Merkezi’nde 10 aylık pilot bir uygulamaya başlanmıştır. Ülkedeki politikacılar ve bakanlar tarafından desteklenen bu uygulamanın genişleyerek tüm ülkeye yayılması planlanmaktadır. Bu amaçla, bu uygulamayı hayata geçirmek için azımsanmayacak bir bütçe de ayrılmış ve kullanılmaya başlanmıştır (Yorke, 2017).

Dijital boşanma, aslında boşanma taleplerinin online olarak dijital bir platforma gönderilmesi ile başlayan boşanma sürecinin sonunda, mahkeme kararıyla evlilik birliğine son verilmesidir. Ancak burada dikkat çeken nokta, tarafların bir araya gelmeksizin boşanma kararına hükmedilmesidir.⁷ Tarafların bir araya gelmeksizin boşanması ne şekilde mümkün olabilir ve hangi usulî işlemler uygulanmakta diye sorguladığımızda, aslında hukuk usulünde temel değişikliklere gidilmeksizin, teknolojiden yardım alındığı görülmektedir.

.....
 7 Mahkeme tarafından yapılan basın bildirisi (2018), <https://www.gov.uk/government/news/hm-courts-and-tribunals-service-tests-fully-digital-divorce-application>, son erişim: 15.10.2018.

Common law sisteminin uygulandığı Birleşik Krallık hukuk sistemi, Roma hukukuna dayanan Kıta Avrupası Hukuk Sistemi'nden oldukça farklıdır. Bu nedenle, Birleşik Krallık'ta, hukuk yargılamasında diğer Avrupa ülkelerine göre farklı uygulamalar bulunmaktadır. Anlaşmalı boşanmayı uzun yıllar kabul etmeyen Birleşik Krallık'ta, 1996 yılında kabul edilen Aile Hukuku Kanunu ile boşanma mevcut durumdan daha karmaşık bir hale gelmiştir. Boşanma süresinin uzaması ve buna ilişkin şikayetlerin artmasıyla, 2001 yılında 1973 yılındaki uygulamaya geri dönmüş ve boşanmaya ilişkin usul işlemleri basitleştirilmiştir (Scherpe, 2016, s. 50).

Birleşik Krallık'ta belirlenen pilot bölgelerde, Ocak 2018'in ilk haftasında online boşanmaya ilişkin 130 kayıt alınmıştır. Başvurular kolay ve kısa sürede, evrakların postada kaybolma kaygısı yaşanmadan yapıldıkları için uygulamanın tüm ülkeye yayılması planlanmaktadır. Büyük Britanya'da yargı reformu çerçevesinde yapılan bu gelişmelerle, çevreci bir yaklaşımla kağıt israfının da önüne geçilmektedir. Büyük Britanya'da geliştirilen yeni hukukî yazılımlarla, sadece boşanmada değil, farklı hukukî işlemlerde de online hizmetlerin artırılarak uygulamaya konulması amaçlanmaktadır.

Hollanda'da da durum Birleşik Krallık'tan çok farklı değildir. Bir boşanma davası için yapılan masraflar, mahkeme harçlarıyla birlikte 3000 Euro'ya yakın tutarken, internet üzerinden boşanma başvurularına olanak verilmesiyle birlikte, bu masraflar neredeyse onda bire kadar inmiştir. Ayrıca, boşanma kararlarının verilmesi için gereken süreler de aynı şekilde, dijital boşanma usulüyle birlikte kısalmıştır.

C. Dijital Boşanmada Usul

Aslında, boşanma dönemi, boşanmak isteyen her iki eş için de gerek finansal gerekse duygusal açıdan yıpratıcı bir süreçtir. Dijital boşanma uygulaması bir çok ülkede kabul edilmiş olan ve Türkiye'de de sıklıkla uygulanmakta olan anlaşmalı boşanmaya benzetmekle birlikte, bazı farklılıkları da içinde barındırmaktadır. Avrupa ülkelerinin bir çoğunu etkisi altına alacağı tahmin edilen

dijital boşanmada taraflar, bir araya gelmeden kısa ve ucuz bir maliyetle çözüme ulaşabilmektedirler.

Bir tuşla boşanmanın mümkün olması acaba tarafların yararına mıdır yoksa çok kısa sürede boşanmak eşlerin menfaatlerini zedeler mi? Bu yeni usulü uygulamaya koymadan önce, ekonomik ve hukukî sonuçlarının yanında, sosyolojik boyutlarının da detaylıca tartışılması gereklidir.

Dijital boşanmada, klasik boşanmaya göre, farklı usulî işlemlerin yapılması gerekmektedir.⁸ Dijital boşanmaya karar veren tarafların, internet üzerinden bu usule ilişkin başvuru formlarını düzgün bir şekilde doldurmaları ve sisteme yüklemeleri ile prosedür başlar. Çiftin mal varlıklarının bulunması ve çocuklarının olup olmamasına göre de yapılacak işlemler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, boşanmayı isteyen çiftin çocuklarının olmaması, anlaşmayı daha kolay şekillendirebilecek ve daha kısa bir zamanda tarafları sonuca götürebilecektir.

Boşanmak isteyen eşlerin çocuklarının bulunması halinde ise, boşanma sonrasında çocukların velayetini kimin alacağı konusunda anlaşmaya varılmış olmalıdır. Velayet, ana ve babaya, çocuğun şahsı ve malları üzerinde hem bazı haklar tanır hem de onlara bazı yükümlülükler yükler (Akıntürk, 2006; Dural, Öğüz ve Gümüş, 2005; Oğuzman ve Dural, 1998). Bu nedenle, çocuğun velayeti hakkında eşlerin ortak bir karara ulaşması, boşanmanın gerçekleşebilmesi için önemli bir şarttır. Bu nedenle, boşanacak eşler öncelikle kendi aralarında, çocukların velayetine ilişkin ebeveyn anlaşması yapmalıdırlar.

Eşler boşanma halinde, çocuk üzerinde ortak velayeti koruyabilecekleri gibi taraflardan sadece birine, anaya veya babaya velayet hakkını bırakabilmektedirler. Bu durumda çocuk üzerinde velayet hakkı olan ana veya baba velayet hakkını hukuken kullanabilecektir.

Avrupa'da çok sıklıkla uygulamada olan ortak velayette ana ve baba boşansa dahi çocuk üzerindeki velayet haklarını yine evliymiş gibi birlikte kullanırlar. Yani, ana ve babaya tanınan velayet

.....

8 4722 sayılı Kanununun 9. Maddesine göre, evliliğin sona ermesi 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu hükümlerine tabidir (Ural ve Karagülmez, 2003)

hakkının niteliğinde genellikle bir değişiklik olmaz. Bu nedenle, çoğunlukla boşanmalarda ortak velayet muhafaza edilmekte, böylece çocuklarla ana babanın arasındaki bağ da zedelenmeden korunmaktadır (Vazetti, 2016, s. 1-7). Bu şekilde, ana ve baba evliyken olduğu gibi velayet hakkını da eşit olarak kullanmaya devam ederler.⁹

Bunun yanında, eşler mal varlıklarına ilişkin, finansal ve ekonomik konularda da anlaşmaya varmış olmalıdırlar. Her ülkenin kendi hukuk kuralları içinde farklı mal rejimleri uygulanmaktadır (Öztañ, 2015, s. 326- 328).¹⁰ En temel olarak bu iki konuda anlaşmaya varılamamışsa dijital boşanma gerçekleşmeyecektir. Bu tür boşanmalara dijital boşanma denmesinin sebebi, tarafların bu anlaşmaları yapmaları ve sisteme online olarak yüklemelerinden kaynaklanmaktadır. Mahkeme sistemine bu anlaşmalar girildikten sonra, ayrı bir duruşma yapılmaksızın boşanmaya hükmedilebilir. O halde dijital boşanmanın uygulanabilmesi için tarafların öncelikle, boşanma ve diğer temel konularda anlaşmış olmaları gerekir. Bu haliyle, aslında dijital boşanma Türk Medenî Kanunu (TMK.), İsviçre Medenî Kanunu (ZGB), Alman Medenî Kanunu (BGB), Avusturya Medenî Kanunu (ABGB)'de yer alan anlaşmalı boşanmaya çok benzemektedir. Hatta, Avusturya'da, tarafların anlaşmalı boşanmada, duruşma sırasında hazır olmalarına gerek olmadığı yönünde doktrinde tartışmalar bulunmaktadır (Rechberger ve Simotta, 2010, s. 544). O halde, Avusturya'da anlaşmalı boşanmaya ilişkin uygulamalar, İsviçre ve Alman hukukuna göre biraz daha genişletilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra, İsviçre'de anlaşmalı boşanma hallerinde, teknolojik

.....
9 Ortak velayet henüz Türkiye'de kanunlaşmamış olmakla birlikte, Türkiye'nin 14 Mart 1985 tarihinde imzaladığı "11 No'lu Protokol ile Değişik İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme'ye Ek 7 No'lu Protokol" onaylanarak, 25 Mart 2016 tarihli 6684 sayılı kanunla uygun bulunmuştur. Bu kapsamda, Ek 7 No'lu Protokol'ün 5. Maddesi "Eşler evliliğin sona ermesi durumunda, çocukları ile ilişkilerinde medenî haklar ve sorumluluklardan eşit şekilde yararlanırlar" hükmü gereğince, Yargıtay 2. Dairesi çocuğun güvenliğine ve üstün yararına binaen, velayetin ana ve babaya ortak verilmesinin artık mümkün olduğu görüşünü benimsemektedir.

10 TMK m. 202 çerçevesinde, eşler arasında edinilmiş mallara katılma rejiminin uygulanması asıldır. Ancak bununla birlikte, eşler, yasal mal rejiminin dışında kalan mal ayrılığı rejimi, paylaşmalı mal ayrılığı rejimi, mal ortaklığı rejimlerinden birisini seçerek de bu rejimlere göre belirlenen düzenlemelere tabi olabilirler (Demirel İçöz ve Büberci, 2017, s. 218).

gelişmeler çerçevesinde, taraf duruşmaya gelemese dahi, anlık görüntü ve ses nakli yoluyla duruşmaya katılabileceği tartışılmaktadır (Hausheer ve Walter, 2012, s. 2651).

Ancak, dijital boşanmada sadece anlaşma da yeterli olmamaktadır. Tarafların boşanmayı istediklerine ilişkin belgeleri, üzerinde anlaştıkları velayete ve finansal anlaşmaya ilişkin formları da mahkemenin sistemine yüklemeleri gerekmektedir. Bu işlemleri yaparken taraflar bir avukattan yardım alabilecekleri gibi doğrudan kendileri de başvuruda bulunabilmektedirler. Tabi, bir avukattan yardım alınması, işlemlerin daha sağlıklı olarak yürütülmesi açısından önem arz etmekle birlikte, boşanma maliyetini arttıracığına da şüphe yoktur. Ancak, tarafların göremediği eksiklikleri avukatın fark etmesi ve tarafları uyarması uygulamanın daha sağlıklı yürütmesi açısından önem taşımaktadır. Bu arada, anlaşmalı boşanma dahi olsa, Almanya’da avukata başvurmaksızın boşanma davası açılmamaktadır.

D. “Dijital Boşanma” ile Anlaşmalı Boşanma Arasındaki Benzerlikler

İsviçre hukukunda, boşanmanın, kişilik haklarına ilişkin bir yargılama faaliyeti olması nedeniyle, boşanma yargılamasında sınırlı re’sen araştırma ilkesi geçerlidir. Boşanma yargılaması boyunca yapılacak tüm mahkeme işlemlerinde tarafların bizzat hazır bulunmaları gerekmektedir (Akkaya, 2017, s. 194). Tarafların duruşmaya katılmaksızın sadece vekille temsil edilmeleri mümkün değildir. Anlaşmalı boşanmada da, tarafların bizzat hazır bulunması gerekmektedir. Türk hukukunda olduğu gibi, hakimin tarafların boşanmaya ilişkin iradelerini anlayabilmesi için tarafları dinlemesi gerekmektedir. Bu çerçevede, hakimin boşanma kararı verebilmesi için tarafların boşanma konusunda iradelerini serbestçe beyan ettikleri konusunda kanaate sahip olması önemlidir (Oberhammer, Domej ve Haas, 2014). Ancak bu kuralın da istisnaları bulunmaktadır. Örneğin, İsviçre’de hazır olmaktan muaf tutulan tarafın bulunduğu yerdeki mahkeme istinabe edilerek dinlenebilir (Ercan, 2000, s. 77). Birleşik Krallık’ta anlaşmalı boşanma hallerinde, özel usule gidilmesi durumunda duruşma yapılmaksızın, boşanma kararının

verilebileceği kabul edilmiştir ve uzun yıllardır uygulanmaktadır. Portekiz’de ise, boşanma ve bunun sonuçları konusunda anlaşan tarafların idarî bir işlemle, Nüfus Kayıt Merkezi’ne başvurarak boşanması mümkün kılınmıştır (Scherpe, 2016, s. 65).

4721 sayılı Türk Medenî Kanunu’nda, irade ilkesi kabul edilmemiştir. Yani, Türk Medenî Kanunu çerçevesinde eşlerin anlaşarak boşanması mümkün olmakla birlikte, eşlerin hakim kararı olmaksızın mahkeme dışında evlilik birliğine son vermeleri olanaksızdır (Gençcan, 2016, s. 347-351). TMK 166/3’te yer alan, tarafların evlilik birliğini sona erdirmeye yönelik olarak hazırladıkları ön anlaşmalar ile mahkemeye yaptıkları başvurular, anlaşmalı boşanma adı altında Türk hukukunda sıklıkla uygulanmaktadır (Ertuğrul ve Ertuğrul, 2011; Özüğür, 2013). Aslında, bu şekliyle dijital boşanma, TMK m. 166/3’te bulunan anlaşmalı boşanmaya benzemektedir. Dijital boşanmada, taraflar, çocukların velayetine ilişkin ve kendilerinin ekonomik-malî haklarına ilişkin anlaşmaları yaparken sonuçları konusunda, anlaşmış ve mutabakata varmış olmalıdırlar (Öztaş, 2015, s. 598; Gençcan, 2017, s. 739; Yarg. 2. HD. 23.02.2002, 12857-14507). Öncelikle yukarıda bahsedilen velayet ve mal varlığının paylaşımı konularında anlaşma yapılmadan dijital boşanmanın uygulanması mümkün olmamaktadır.

Birçok Avrupa ülkesinde, boşanma usulünde eşlerin duruşmalara katılma zorunluluğu olmakla birlikte, bunun istisnaları da bulunmaktadır. Örneğin, Avusturya hukukunda tarafların boşanma sırasında hazır bulunmasının gerekliliğine rağmen, istisnai olarak tarafın duruşmada hazır bulunması zorunlu değilse, hakim tarafından duruşmaya davet edilmesi halinde duruşmaya katılım zorunlu hale gelir (Rechberger ve Simotta, 2010, s. 544). Bunun yanı sıra, Avusturya Medenî Kanunu (ABGB) çerçevesinde anlaşmalı boşanmada tarafların duruşmada hazır bulunması zorunlu olmamakla birlikte, doktrinde bu konuda iki görüş hakimdir. Buna göre, taraflar duruşmaya gelmeseler dahi vekilleri sıfatıyla temsil edilebilirler. Diğer bir görüşe göre ise, tarafların menfaati açısından duruşmada her iki tarafın da hazır bulunması gerekir. Bu görüş aslında İsviçre ve Alman hukukunda halen uygulanmaktadır (Akkaya, 2017, s.199).

Dijital boşanma henüz İsviçre’de uygulanmamakla birlikte, anlaşmalı boşanmalarda teknolojik gelişmelerden yardım alınmasının mümkün olabileceği düşünülmeye başlanmıştır. İsviçre Medenî Kanunu’na (ZGB) göre, hakimin boşanma kararı verebilmesi için tarafları dinlemesi gerekmektedir. Ancak taraflar mazeretleri nedeniyle, mahkemeye gelemeyecek durumdalarsa, bu halde tarafların video konferans yoluyla dinlenebileceği görüşü doktrinde savunulmaktadır (Hausheer ve Walter, 2012, s. 2651).

TMK m. 166/3 çerçevesinde, eşlerin birlikte mahkemeye başvurusu ya da bir eşin diğerinin açtığı davayı kabul etmesi halinde anlaşmalı boşanma söz konusu olmaktadır (Akıntürk, 2006, s. 252-160). Bu madde hükmüne göre, evlilik en az bir yıl sürmüş ise eşlerin birlikte mahkemeye başvurusu ya da bir eşin diğerinin davasını kabul etmesi halinde, evlilik birliği temelinden sarsılmış sayılır. Eşlerin bir yıllık süreyi birlikte geçirmiş olmaları şart değildir. Yani, bu bir yıllık süre içinde eşlerin ortak bir hayat sürmeleri önemli değildir (Gençcan, 2017, s. 719-724; Oğuzman ve Dural, 1998, s. 128).¹¹ Bu halde boşanma kararı verilebilmesi için, hakimin tarafları bizzat dinleyerek iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi ve boşanmanın malî sonuçları ile çocukların durumu hususunda taraflarca kabul edilecek düzenlemeyi uygun bulması şarttır (Yıldırım, 2014; Gençcan, 2017, s. 717).

Kanuna göre, bu durumda evlilik birliği temelinden sarsılmış kabul edildiği için hakim ayrıca bu durumu re’sen araştırır. Ancak hakimin boşanmaya karar vermeden önce, tarafları bizzat dinleyerek, iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi gerekir (Yarg. 2 HD. 14.04.2003, E. 2003/4255, K. 2003/5305; Yarg. 2. HD. 24.03.2009, E. 2008/3130, K. 2009/5388). Hakimin sadece tarafların vekillerini dinlemesi ve bunlara istinaden boşanmaya karar vermesi uygun olmaz (Ertuğrul ve Ertuğrul, 2011, s. 1022; Özüğür, 2013, s. 490; Yarg. 2. HD. 28.04.2005, 4351/5460).¹²

.....

11 Buradaki bir yıllık sürenin dolmadığının anlaşılması durumunda, hakimin diğer koşulları incelemeyi reddetmesi gerekmektedir.

12 “Taraflar hazır bulunup, bizzat anlaştıklarını açıklamaz veya hakim, tarafların anlaşmasını uygun görmezse, taraflardan delilleri sorulup, toplanması sonucunda evlilik birliğinin temelinden sarsılıp sarsılmadığının TMK m. 184 çerçevesinde belirlenmesi gerekirken, davacı ve davalının kendileri

TMK m. 166/3'ün 2. cümlesinde geçen, "...boşanma kararı verilebilmesi için, hakimin tarafları bizzat dinleyerek iradelerinin serbestçe açıklandığına kanaat getirmesi ve boşanmanın malî sonuçları ile çocukların durumu hususunda taraflarca kabul edilecek düzenlemeyi uygun bulması şarttır." Türk hukuku, boşanmanın malî sonuçları ve mal rejiminin tasfiyesi bakımından, İsviçre ve Alman hukukundan ayrılmaktadır.

Anlaşmalı boşanmada hakimin, tarafların mal varlığına ve varsa çocukların velayetine ilişkin yaptıkları anlaşmaları uygun bulması sonucunda boşanma kararı verilebilir. Ancak hakimin tarafları dinlemesi gerektiğine ilişkin (Yarg. 2. HD. E. 2010/18621 K. 2011/19302) şart *conditio sine qua non* (zorunlu) olduğu için, tarafların dinlenmesi usul açısından olmazsa olmaz bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşmalı boşanma davasında, tarafların bizzat dinlenmesi kamu düzenine ilişkindir (Yarg. 19.02.1990, K. 10658/2000). İsviçre Federal Mahkemesi'nin ve Yargıtay'ın yerleşik içtihatları da bu yöndedir (Yarg. 2. HD. 22.02.1990, 10796/2176; Yarg. 2. HD. 07.04.2005, 3734/5662).¹³ Bununla birlikte, anlaşmalı boşanmada, hakimin davete rağmen mazeretsiz olarak duruşmaya gelmeyen tarafı zorla duruşmaya getirme yetkisi bulunmamaktadır. Bu durumda, anlaşmalı boşanmanın şartları oluşmadığı için davanın reddine karar verilmelidir.

Almanya'da 1938 yılında kabul edilen Evlilik Kanunu'nda, boşanmaya ilişkin hükümler de yer almaktaydı. Ancak, Avrupa'da Aile Hukukuna ilişkin değişiklikler, Almanya'yı da etkiledi. 1976 yılında boşanmaya ilişkin yeni düzenlemeler getirildi. Alman Medenî Kanunu'nda (BGB), 1564-1568 maddeleri arasında boşanmaya ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır (Detloff, 2015, s. 171-175). Alman hukukuna göre, eşler ancak Aile mahkemesinde evlilik birliğine son verebilir ve boşanabilir.

dinlenmeden, taraf vekillerinin beyanı ile yetinilerek boşanmaya karar verilmesi usul ve kanuna aykırı bulunmuştur."

¹³ "Davalı dinlenilmeden sadece davacının beyanı ile yetinilerek boşanmaya karar verilmesi usul ve yasaya aykırıdır." (Yarg. 2. HD. 09.04.2015, E. 2015/5646, K. 2015/7190; Yarg. 2. HD. 21.03.2005, K. 2419/4443).

Alman Aile Hukukuna İlişkin Yargılama Usulü ve Çekişmesiz Yargı İşleri Kanunu, 128/1 çerçevesinde, re'sen araştırma ilkesinin etkin kullanımı açısından, boşanma sırasında tarafların duruşmada hazır bulunmalarını öngörmektedir. Bu şekilde, hakim tarafından taraflar aydınlatılarak, eşlerin ve varsa çocuklarının menfaati korunabileceği gibi arabuluculuğa da yönlendirilebilmektedirler.¹⁴

O halde, anlaşmalı boşanmada, İsviçre ve Alman hukukunda olduğu gibi TMK çerçevesinde de, hakimin mutlaka boşanma süreci içinde tarafları dinleyip boşanmayı istediklerine ikna olması gerekir. Alman hukukuna göre, tarafların duruşmaya katılarak mahkemede boşanmak istediklerine ilişkin beyanda bulunmaları gerekir. Avusturya hukukunda ise, tarafların duruşmada hazır olmaları zorunluluğunu getiren açık bir hüküm bulunmamaktadır. Keza, Birleşik Krallık'ta anlaşmalı boşanma hallerinde, duruşma yapılmaksızın boşanmaya hükmedilebilmesi, dijital boşanma usulünden önce de uygulanan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk hukuku açısından, taraflar duruşmaya katıldıktan ve boşanma konusunda taraf iradelerini açıkladıktan sonra, bunlar mahkeme tutanağına geçirilerek HMK m. 154 çerçevesinde taraflara ayrı ayrı imzalatılır.¹⁵ Tarafların duruşmaya gelmemelerinin sonuçları, HMK m. 150'de düzenlenmiştir.¹⁶

Alman hukukunda, eşler boşanmak için birlikte başvuru yapmışsa, hakimin yargılamayı ertelemeşi mümkün görülmemektedir. Ancak, her iki eşin de yargılamanın ertelenmesini istemesi halinde,

.....

14 Aile arabuluculuğu aktif olarak birçok Avrupa ülkesinde uygulanmaktadır. Parkinson, L. (2011), 347. Karma bir hukuk sisteminin hakim olduğu Malezya'da da, mahkeme tarafları boşanma sırasında arabuluculuğa yönlendirebilmektedir (Stark, 2005, s. 93).

15 HMK m. 154: Hakim, tahkikat ve yargılama işlemlerinin icrasıyla, iki tarafın ve diğer ilgililerin sözlü açıklamalarını, gerekirse özet olarak zabıt kâtabi aracılığıyla tutanağına kaydettirir.

16 HMK m. 150: 1. Usulüne uygun şekilde davet edilmiş olan taraflar, duruşmaya gelmedikleri veya gelip de davayı takip etmeyeceklerini bildirdikleri takdirde dosyanın işlemde kaldırılmasına karar verilir. 2. Usulüne uygun şekilde davet edilmiş olan taraflardan biri duruşmaya gelir, diğeri gelmezse gelen tarafın talebi üzerine yargılamaya gelmeyen tarafın yokluğunda devam edilir veya dosya işlemde kaldırılır.

hakim tarafından en fazla altı aya kadar erteleme kararı verilebilir (Akkaya, 2017, s. 198).

Eşlerin anlaşmalı boşanma doğrultusunda karşılıklı boşanma talebinde bulunmaları halinde bir “çekişmeden” söz edilememektedir. Eşlerin her ikisi de boşanmayı istemekte ve birlikte davacı olmaktadır (Gençcan, 2017, s. 722- 725). Anlaşmalı boşanmada, taraflar ekonomik ve malî konulara ilişkin bir ön anlaşma (protokol) imzalarlar (Tekinay, 1990, s. 126-127). Bu protokolle boşanmanın malî sonuçları, çocuk varsa, çocukların velayet durumları ve masraflarının ne şekilde eşler tarafından karşılanacağı gibi düzenlemeler yer almaktadır. TMK m. 182’ye göre, mahkeme boşanma veya ayrılığa karar verirken, olanak buldukça ana ve babayı dinledikten ve çocuk vesayet altında ise vasinin ve vesayet makamının düşüncesini aldıktan sonra, ana ve babanın haklarını ve çocuk ile olan kişisel ilişkilerini düzenler. Velayet hakkı kendisine verilmeyen eşin çocuk ile kişisel ilişkisinin düzenlenmesinde, çocuğun özellikle sağlık, eğitim ve ahlâk bakımından yararları esas tutulur. Bu eş, çocuğun bakım ve eğitim giderlerine gücü oranında katılmak zorundadır. Ancak, bu hususlarda sadece tarafların anlaşması yeterli değildir. Bu protokolün, ayrıca hakim tarafından da onaylanması gerekmektedir. Hakimin ayrıca, çocukların durumuna ilişkin anlaşmanın onların yararına uygunluğunu da saptaması gerekir (Öztan, 2015, s. 698-701). Dijital boşanmada ise, evrakların sisteme yüklenmiş ve anlaşmaların yapılmış olması boşanma kararının verilmesi açısından yeterlidir. Hakimin re’sen araştırma görevi bulunmamaktadır. Alman ve İsviçre hukukunda ise, Türk hukukundaki anlaşmalı boşanmaya benzer düzenlemeler yer almaktadır.

Hakim, boşanmayı talep eden tarafların ve çocukların menfaatlerini göz önünde tutarak aralarındaki anlaşma metninde gerekli gördüğü değişiklikleri yapabilir. Hakimin anlaşmanın içeriği konusunda yapacağı inceleme bir yerindelik denetimidir. Hakimin anlaşma metninde yaptığı düzenlemelerin taraflarca da kabulü halinde boşanmaya hükmolunur. Taraflarca önerilen değişiklik kabul edilmezse, davaya TMK m. 166/1-2 hükümlerine göre devam edilmesi gerekir (Gençcan, 2016, s. 347). Ancak TMK çerçevesinde, anlaşmalı boşanmada, boşanmaya karar verecek kişi sadece hakimdir. Yani,

her ne kadar taraflar anlaşsa da, mutlaka mahkeme yoluyla davanın sonuçlanması gerekmektedir. Almanya'da son birkaç yıldır, mahkemeye başvurulmaksızın boşanma kararı verilmesine ilişkin görüşler tartışılmaktadır (Dutta, 2017, s. 51-60). İhtiyarî uyuşmazlık çözüm yollarından biri olan arabuluculuk müessesesi bir çok Avrupa ülkesinde aile arabuluculuğu şeklinde uygulanmaktadır. Bu şekilde, aslında mahkemelerde çözümlenmesi gereken birçok uyuşmazlık kısa ve ucuz bir maliyetle çözüme kavuşturulmaktadır.

TMK'ya göre hakim, tarafların ve şahitlerin beyanlarını dikkate alarak (Gençcan, 2017, s. 735; Yarg. 2. HD. 19.11.2012, E. 2012/23500, K. 2012/27564), somut olayı değerlendirerek, taraflar ve toplum için çiftin boşanmasının daha uygun olacağına kanaat getirirse, boşanmaya karar verecektir. Bir başka ifade ile, tarafların anlaşması hakim açısından bağlayıcı değildir ve hakim mutlaka boşanmaya karar vermesini gerektirmez, hakim her zaman boşanmaya karar verip vermemekte serbesttir. Alman Medenî Kanunu'nda (BGB) ise, anlaşmalı boşanma dahi olsa eşlerin duruşmaya gelerek hakim önünde boşanmaya ilişkin beyanlarını açıklamaları gerekir.

Burada üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, TMK'ya göre, evlilikleri en az bir yıl sürmüş eşler anlaşmalı boşanma için başvurabilirler. Yani, burada anlaşmalı boşanma için minimum evli kalma süresi belirlenmiştir. Bunun nedeni ise, kanun koyucunun, en azından eşlerin henüz birbirini tanımadan boşanmalarının önüne geçmek istemesidir. Diğer Avrupa ülkelerinde ise genelde, boşanma kararı verilebilmesi için eşlerin belli süre ayrı kalma koşulu bulunmaktadır. Son dönemlerde bu süreler de kısalmıştır. Ancak örneğin, İsveç'te herhangi bir süre ayrı kalma şartı konmamıştır. Dijital boşanmaya başvuruda ise, eşlerin evli kaldığı süre açısından bir sınırlamaya gidilmemekle birlikte, ülkelerin milli hukuklarında eğer boşanmaya başvuru açısından belli süreler varsa, bunlar aynen korunmuştur. Bunun temel nedeni, dijital boşanmanın esasen usule ilişkin olmasındandır.

Hollanda ve Birleşik Krallık'ta uygulanmakla birlikte, Almanya, İsviçre ve diğer Avrupa ülkelerinde dijital boşanmaya gidilebilmesi için kanunda yeni bazı düzenlemelerin yapılması gerekir. Zira,

dijital boşanmada taraflar bir araya gelmemekte, tamamen işlemler online olarak gerçekleştirilmektedir. Oysa, İsviçre ve Alman hukukunda tarafların mahkemeye gelmemesi halinde, hakimın davayı reddetmesi gerekir. Ancak, aile arabuluculuğu, adli yargılama dışında bir usul izlediği için bu duruma istisna teşkil etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, geleneksel boşanma kuralları teknolojik gelişmelerle birlikte değişime uğramıştır. Bu bağlamda, farklı ülkelerde dijital boşanmanın kuralları belirlenmeye başlanmış ve uygulamaya girmiştir. Son dönemlerde ortaya çıkan dijital boşanmaya ilişkin ilk gelişmeler Birleşik Krallık'ta ortaya çıkmış ve Hollanda'da da uygulanmaya başlanmıştır.

Dijital boşanma, klasik boşanma sebeplerini içine almakla birlikte, aslında boşanma işleminin usulü açısından farklılıklar yaratmaktadır. Yoksa biraz önce de üzerinde durulduğu gibi, boşanma sebeplerinde ve boşanmanın doğuracağı sonuçlarda herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. Geçtiğimiz sene Birleşik Krallık'ta başlayan bu pilot uygulama ile boşanmak isteyen çiftler için mevcut olan stresli durum en aza indirilmeye çalışılmış, özellikle boşanmak isteyen eşlerin birbirlerini görmemeleri ve birbirleriyle iletişimde bulunmamaları amaçlanmıştır. Bu nedenle, başvuruların ve usulü tüm işlemlerin online olarak sisteme yüklenmesi düşünülmüştür.

Dijital boşanmanın olumlu yanları olduğu gibi bazı olumsuzlukları da bulunmaktadır. Örneğin, dijital boşanmaya ilişkin tüm başvuruların doğrudan mahkemeye online olarak gönderilmesiyle başlayan süreç, tarafları fiziksel olarak aynı ortam içinde bir araya getirmemektedir. Bunun bir sonucu olarak, boşanma kararı da çok kısa bir sürede verilebilmektedir. Ancak bu durum, tarafların boşanma sonrasında bazen pişmanlık duyabilmelerine neden olabilmektedir.

Klasik boşanmalarda ise, boşanma süreci uzun sürdüğü için eşlerin bir kez daha düşünüp, olayları yeniden değerlendirmeleri mümkün olabilmektedir. Ayrıca, klasik boşanmalarda anlaşmalı boşanma dahi olsa, genellikle boşanma kararı vermeden önce hakimın

tarafları dinlemesi gerekmektedir. Bu nedenle, hakim gerekçeleri yeterli görmezse, tarafların boşanmamasına karar verebilir veya velayet konusunda çocuğun yararına, tarafların isteği dışında hüküm verebilir.

Avrupa’da boşanmalarda uygulamada karar mercii mahkemelerdir ve hakimın takdir yetkisi kural olarak korunmuştur. Hollanda ve Birleşik Krallık’ta dijital boşanma uygulamaya girse de, diğer Avrupa ülkelerinde ve Türkiye’de uygulanabilmesi için teknik alt yapının hazırlanması ve buna uygun hukuki düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu çerçevede, her ne kadar dijital boşanma ile anlaşmalı boşanma arasında benzerlikler olsa da, tarafların sağlıklı karar verebilmesi ve boşanma sonrası pişmanlıkların önlenmesi açısından, hakimın takdir yetkisinin muhafaza edilmesi önem taşımaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda mahkemelerin yükünü azaltmak ve tarafları kısa sürede sonuca ulaştırmak amacıyla, birçok Avrupa ülkesinde, adli yargılamanın yanında ihtiyarî uyuşmazlık çözüm yollarından arabuluculuk müessesesine de sıklıkla başvurulmaktadır.

Current Regulations on Digital Divorce: Examples from Different Countries

Law adapts to the changing needs of society. The rapidly advancing technology and the growing internet necessitate equally rapid adjustments. In this age, it has become normal for law and technology to interact, especially concerning legal transactions. The digital age needs technology oriented legal doctrine. In recent years, some enacted legislations and legal practices are aimed to resolve uncertainties created by technological developments.

One such development is the execution of some family law related transactions via the internet. European countries have been exposed to such technological transformation, especially after undergoing intense changes in family structures and relations in recent decades.

Divorce laws reflect political and cultural aspects of their host nations and consequently are quite varied across Europe.

Roughly, there are two camps in Europe, conservatives and reformists. After the 1970s, modernization of legal regulations facilitated the changing of divorce laws depending on local priorities and developments. The French reforms of 1975 reflected the growing pluralism of the wider society. The new regulations allowed contested and consensual divorce, in addition to unilateral divorce after six years of separation. The length and complexity of the legal divorce proceedings necessitated a further procedural amendment in 2004, which allowed for the courts to decide on a divorce in a single hearing.

Meanwhile in Italy, the first law of legal separation of spouses was promulgated in 1970 due to serious clashes between those for and against granting the right to divorce. In 1987, the divorce law was liberalized, permitting consensual divorce after three years of separation. Malta was the last European country to put into effect the legal means for couples to divorce after a referendum in 2011.

The Salazar regime in Portugal banned divorce for Catholics for 35 years. A reform in 1975 allowed divorces to take place, including those based on mutual consent. However, Portugal is also one of the few European countries that allow administrative divorce at the civil registry offices for couples who agree on all ancillary matters.

In the United Kingdom, the issue of divorce sparked a heated debate. The country in 1973 introduced a special procedure for uncontested cases. This special procedure, which allowed divorce to be granted without a court hearing, became the norm in 1977. However, liberals evaluated the process as too difficult while conservatives argued it as too lax, criticizing the process as “divorce by post.” The Family Law Act agreed in 1996 resulted in a process that was not an improvement on the previous one but also made it longer and more difficult. Eventually, authorities decided to restore the 1973 procedure.

In 2004, the Commission on European Family (CEFL) brought together the best practices across Europe to formulate a

nonbinding model set of laws under the name of the Principles of European Family Law. Mutual consent of spouses was explicitly made grounds for divorce of spouses in many European countries, including Turkey. The commission accepted the Swedish model of divorce, which allows divorce with no set period of reflection for spouses with no dependents.

It is natural for divorce laws in Europe to change in accordance with the changing needs of society. The latest development is online divorce, or in other words digital divorce. In the history of divorce laws in European countries, digital divorce can be seen as the modern day adaptation of the principle of mutual consent of spouses, including legal agreements on the guardianship over children and financial matters that have long been applied across Europe. The Netherlands and U.K. were the first in Europe to accept digital divorce as a legal procedure. In the U.K., divorce without a single court hearing is possible as long as the spouses agreed on separation. In digital divorce, spouses do not even need to meet, and instead can agree to divorce over the internet in a cheap and fast way. In most European countries, including Turkey, spouses can seek divorce when the two parties reach agreement on all ancillary matters to dissolve their marriage, but, at the end of the day, a judge's approval is needed. One exception is Portugal, where spouses can seek administrative divorce at the civil registry. This article will discuss and compare the legal developments concerning various divorce laws in European countries, with special focus on digital divorce and its consequences.

Kaynakça/ References

- Akıntürk, T. (2006). *Aile Hukuku*. 10. B. İstanbul: Beta.
- Akkaya, T.(2017). *Medeni Usul Hukuku Bakımından Boşanma Davası*. Ankara: Yetkin.
- Carbonnier, J. (2002). *Droit Civil, La famille, l'enfant, le couple*, 21. B. France: Presses Universitaires de France P.U.F.
- Boele-Woelki, K./Ferrand, F. (2017). *Principles of European Family Law Regarding Property Relations between Spouses*. Cambridge/UK: Interrentia.

- Dural, M./Öğüz, T./Gümüş, A. (2005). *Türk Özel Hukuku*. C. III, Aile Hukuku. İstanbul: Filiz.
- Demirel İöz, D., Büberci, Gülen A. (2017). *Boşanma Davaları*. C.2. Ankara: Seçkin.
- Detloff, N. (2015). *Familienrecht*, 31. B. München: C.H.Beck.
- Dutta, A., Schwab, D., Henrich, D. (2017) *Scheidung Ohne Gericht? Beitaege zum europischen familien und Erbrecht*. Band 18, Bielefeld: Giesching.
- Ercan, İ. (2000). *Richter und Parteien im Scheidungsverfahren, Eine rechtvergleichende Studie zum deutschen, schweizerischen und türkischen Recht*. München: Herbert Utz.
- Erdem, M. (2018). *Aile Hukuku*. Ankara: Seçkin.
- Ertuğrul, N./Ertuğrul, T. (2011). *Uygulamada Boşanma Davaları*. Ankara: Feyzioğlu, F. D. (1986). *Aile Hukuku*. 3. B. İstanbul: Filiz.
- Hausheer, H., Walter, H.P. (2012). *Berner Kommentar ZPO (Schweizerische Zivilprozessordnung)*. Bern: Staepfli.
- Hawthorne, J., Jessop, J., Pryor, J., Richards, M. (2003). *Supporting children through family change*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- İkizler, M. (2018). *Evlendenin Hükümsüzlüğü*. Ankara: Seçkin.
- Gençcan, Ö. U. (2017). *Boşanma Tazminat ve Nafaka Hukuku*. 7. B. Ankara: Yetkin.
- Gençcan, Ö. U. (2016). *Aile Mahkemesi Davaları*. 2. B. Ankara: Yetkin.
- Gençcan, Ö. U. (2011). *Aile Hukuku*. Ankara: Yetkin.
- Grosdidier, P. (2017). Digital Divorce. *Texas Bar Journal*, 80 Tex. B.J. 230, (April), 1-4.
- Gümüş, M.A. (2008). *Evliliğin Genel Hükümleri ve Mal Rejimleri*. İstanbul: Seçkin.
- Güneş Peschke, S. & Peschke, L. (Ocak-Nisan 2013). Protection of the Mediatized Privacy in the Social Media: Aspects of the Legal Situation in Turkey and Germany. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17 (1-2), 857-883.
- Kırmızı, M. (2018). *Aile Hukuku Davaları*. Ankara: Bilge.
- Landers, J. (2013). How Social Media can effect your divorce?. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/jefflanders/2013/08/20/how-social-media-can-affect-your-divorce/#1d05fcb735a3>, Son erişim: 15.06.2018.
- Lowrance, M. & Hutul, P.J. (2013). Social Media in Divorce Proceedings. *Family Lawyer Magazine*. <https://familylawyermagazine.com/articles/social-media-in-divorce-proceedings>, Son erişim: 15.06.2018.
- Oberhammer, P. & Domej, T. & Haas, U. (2014). *Kurz Kommentaar, Sweiizerische Zivilprozessordnung*. Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag.
- Oğuzman, K. & Dural, M. (1998). *Aile Hukuku*. B. 2, İstanbul: Filiz.

- Özdemir, N. (2003). *Türk-İsviçre Hukukunda Anlaşmalı Boşanma*. İstanbul: Beta.
- Özğür, A. İ. (2013). *Boşanma, Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları*. 5. B., Ankara: Seçkin.
- Öztan, B. (2013). *Medeni Hukukun Temel Kavramları*. Ankara: Turhan.
- Öztan B. (2015). *Aile Hukuku*. 6. B. Ankara: Turhan.
- Öztürk, A. (2015). *Aile Hukukunda Ayrılık*. Ankara: Seçkin.
- Parkinson, L. (2014). *Family Mediation, Appropriate Dispute Resolution in a new family justice system*. Bristol: Family Law.
- Rechberger, W. H. & Simotta, D. A. (2010). *Grundgrissdes österrischen Zivilprozessrecht*. 8. B, Viyana: Manz.
- Scherpe, J. (2016). *European Family Law. Volume II. The Changing Concept of Family Law and Challenges For Domestic Family Law*. Glos: Elgar.
- Scherpe, J. (2016). *European Family Law. Volume III. Family law in European Perspective*, Glos: Elgar.
- Scherpe, J. M. (2016). *European Family Law. Volume: IV. The Present and Future of European Family Law*, Northampton: Elgar.
- Schwarz, A. (1946). *Aile Hukuku*. B.2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Stark, B. (2005). *International Family Law*. Burlington/USA: Routledge.
- Tekinay, S.S. (1990). *Türk Aile Hukuku*. 7.B., İstanbul: Filiz.
- Thompson, J. (2011). *Family Law in Scotland*. 6. B., West Sussex: Bloomsbury Publishing.
- Ural, S.&Karagülmez, A. (2003). *Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usulleri*. 2. B. Ankara: Seçkin.
- Velidedeoğlu, H.V. (1965). *Türk Medeni Hukuku, C.II, Aile Hukuku*. 5. B., İstanbul: Nurgök Matbaası.
- Vezzetti, V.C. (2016). New approaches to divorce with children: A problem of public health. *Health Psychology Open*, 3 (2), 1-13.
- Welstead, M. (2012). Divorce In England And Wales: Time For Reform. *The Denning Law Journal*, 24 (1), 21-37.
- Yıldırım, A. (2014). *Türk Aile Hukuku*. Ankara: Savaş.

İslâmcı/Müslüman Eril Habitus Sorgulanıyor

Questioning Islamist/Muslim Masculine Habitus

*Merve Topal**

Birsen Banu Okutan,
Erillik ve Din,
İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.

Cinsiyet çalışmaları dahilinde biyolojik cinsiyete -ek olarak- giydirilen toplumsal eklentileri anlayabilmek zor bir uğraştır. Öte yandan Türk toplumu söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyet kategorilerinin toplumsal bir kurgu olarak üretimlerinde bizzat din ile ilişkisellik göz ardı edilemez bir husus olarak değerlendirilir. Bu noktada Türkiye'deki toplumsal cinsiyet araştırmalarında uzun süre merkezîliğini koruyan kadın araştırmalarına kıyasla genel olarak “erkeğe/erillığe”¹ dair çalışmaların mazisi uzağa gidememekte; spesifik olarak din olgusu bağlamında ele alınan “erillik” konusunda ise disiplinler boşluk daha da artmaktadır. İşte *Erillik ve Din* isimli eser, gerek teorik okuma biçimi gerekse saha analizleriyle bu boşluğun giderilmesine katkı sunabilme adına yola çıkmış kapsamlı bir çalışmadır.

Bugün İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi alanında doktor öğretim üyesi olarak görev yapan Birsen Banu Okutan'ın *Erillik ve Din* çalışması, Türkiye'de müslüman erillğin nasıl üretildiği ve devam ettirildiğini araştırmakta; İslâmcılık kavramının sunduğu bir erillik modelinin var olup olmadığını

.....
* Marmara Üniversitesi, SBE, Din Sosyolojisi Programı Yüksek Lisans Öğrencisi; mertvetopal23@gmail.com

1 Çalışmada “erillik” kavramı, bir toplumsal cinsiyet kategorisi olan “erkeklik” ile özdeş mânada, “masculinity” ifadesinin Türkçe karşılığı olarak tercih edilmiştir.

sorgulamaya açmaktadır. Çalışmada teorik çerçeve “habitus” ve “söylen” kavramları üzerine oturtularak İslâmcı/müslüman eril tipolojinin söylenleşme ve habituslaşma durumları göstergebilimsel bir çözümlemeyle incelenmektedir.

Okutan çalışmasını beş ana bölüme ayırmıştır. İlk bölümde erillğe dair literatürel bir değerlendirme yapılmakta, ikinci bölümde “habitus” ve “söylen” kavramları açıklanarak aralarındaki ilişki anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde “İslâmcılık” kavramının kök biçimleri çözümlenerek kavramın müslüman erilleri tanımlayabilmedeki yetkinliği tartışmaya açılmaktadır. En hacimli kısmı oluşturan dördüncü bölüm ise mütedeyyin erilliğin çok çeşitli açılardan incelemeye alındığı saha çalışmasını oluşturmaktadır. Sonuç bölümünde saha bulguları özetlenmekle birlikte veriler “habitus” ve “söylen” bağlamına oturtulan yöntemsel çerçeve ile araştırmacının kendi kavramsallaştırması olan “İslâm ahlâkı zihniyeti” üzerinden ayrıca değerlendirilmektedir. “Sonuç Yerine” şeklinde ek bir başlık açan Okutan, saha çalışması verileri bağlamında toplumda gördüğü bazı sorunlara işaret ederek kitabını sonlandırmaktadır.

Birinci bölüm, bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak “erillğe” dair genel literatürün kapsamlı bir özetini vermektedir. Erillik çalışmalarının arkesi özelde feminist çalışmalar ile başlatılmakta, genel erillik çalışmaları Tim Edwards’ın üçlü kategorik ayrımına binaen birinci-ikinci-üçüncü dalga erillik çalışmaları şeklinde tasnif edilmektedir. Din olgusunun erillik ile ilişkisini inceleyen genel çalışmaların peşine, Türkiye’deki genel ve özel olarak din ile ilişki-sellik içindeki erillik çalışmaları ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Başlıkların her birinde konunun önemli isimleri ve bu isimlerin çalışmalarındaki erillik anlayışı, ana fikirleri özetler şekilde açıklanmaktadır. Bakıldığında çalışma, kendi alanının üst başlığı olan toplumsal cinsiyet rollerinin erkek çalışmaları sahasına dair kapsamlı bilgi sunmakta ve ilgili literatür açısından derleyici bir kaynak işlevi görmektedir. Tüm bu literatürel incelemenin sonunda ise Okutan, erillik ve din konusu üzerine yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu ifade etmektedir (s. 42).

İkinci bölüm, saha çalışmasının oturtulacağı göstergebilimsel düzlemi ortaya koymaktadır. “Söylen”, “söylen” ve “habitus”

kavramları sırasıyla Foucault, Barthes ve Bourdieu'nün ifadeleriyle tanımlanmış; araştırma genelinde söylen ve habitus kavramları ön plana çıkartılmıştır. Aslında toplumsal cinsiyeti açıklama aracı olarak Bourdieu'nün habitus kavramına başvuru yeni değildir. *Habitus*, insanların içine gömülü oldukları toplumlarda sahiplendikleri farklı cinsiyet edimlerinin genellikle görünmez olan nesnel ve bilişsel yapılarını anlamayı kolaylaştırması noktasında önemli bir çözümlenme çerçevesi olarak görülmektedir (Sancar, 2009, s. 194). Öte yandan habitus ile söylenin ilişkilendirilmesiyle oluşturulan araştırma düzlemi yeni bir okuma denemesi sunmaktadır denilebilir. Çalışmada Okutan, Bourdieu'nün Kabil toplumu analizindeki eril habitus çözümlemesinde söylenin varlığına işaret ederek bir habitus-söylen ilişkiselliği ortaya koymaktadır. Okutan'a göre "Aşıs, tarihsizleştirme, özdeşleştirme, yineleyim, ne necilik, niteliğin nicelleşmesi, saptayım" gibi özelliklerle tanımlanan *söylen*, Bourdieu'nün eril habitusu düşünülüğünde anlamlı olmaktadır (s. 55). Bu iddiasını Okutan şu örneklerle somutlaştırır: Kabil toplumu kendisini erkek merkezlik ilkesine göre örgütlerken toplumun cinsleştirilmiş habitusu erillik ve dişillığe dair rolleri doğal-yapısal bir oluşum olarak algılamakta dolayısıyla erilliğin algılanışı tarihsizleşmektedir; erilliğin özdeşleşimi "kadın gibi olmama" gibi nitelikler üzerinden belirlenirken "yumuşak, nanemolla" şeklindeki erkek tanımlamaları özdeşleşemeyen sıfatları sembolize etmektedir; "Çünkü erkek erkektir", "Yapar olur, çünkü erkektir" yerleşikliği, erilliği yineleyim içine sokmakta; atasözleri ve deyimler ile de "erillik söyleni" pekiştirilerek saptayım gerçekleşmektedir. Dolayısıyla erillik, toplumsal hafızada verili olarak kabul edilen ve söylen olarak devam ettirilen bir kategori görünümündedir (s. 56). Bu bağlamda Okutan'a göre Türk toplumundaki yerleşik müslüman erillik araştırılırken söylen üretilen mekanizmanın kendisi ve söylen biçimlerinin topluma nasıl yansıtıldığının analitik olarak çözümlenmesi önemli hale gelmektedir.

Üçüncü bölüm, mütedeyyin eril kimliğin tanımlanmasında sunulan "İslâmcılık" kavramını tartışmaya açarak başlatılmaktadır. Özellikle Türkiye'de ilgili konuya dair en eski tartışmalardan son dönem "İslâmcılık öldü mü?" şeklindeki güncel olanlarına ve editoryel çalışmalardan sempozyumlara kadar çeşitli çalışmaların dahil

edildiği bir literatürel seçki üzerinden değerlendirmeye giden Okutan, İslâmcılığın kelime olarak kavranışının sorunlu olduğu sonucuna varmaktadır. Bu durumu da İslâm kelimesinin kendisine içkin olmayan kelimelerin önüne getirilmesinin uygunsuzluğu (İslâm sosyolojisi, İslâm siyaseti, İslâm iktisadı vb.) ve kelimenin sonuna getirilen -cılık ekinin sıkıntılı bir algılayış doğurması nedenleriyle açıklamaktadır. Okutan'a göre İslâmcılığın doğası ve varoluş biçimiyle neleri ve kimleri nitelediğine dair zihinlerde oluşan tasarı, her şekilde aşkın olan İslâm dini ile birlikte düşünülecek; bu durumda da İslâm dininin vazettiği kurallara uyma iddiasında bulunan müslüman bireylerin kusurlarının veya yanlışlarının İslâm'a hasredilmesi "*Weberyen mânada amaçlanmış davranışın niyetlenmemiş sonucu*"nu ortaya çıkaracaktır (s. 71). Asıl sorunu burada gören araştırmacı, bir dinin kendi kurallar bütününe değil, o dini yaşayanların tavırlarına referans gösteren bir ilkeler bütününe imleyen farklı bir kategorik tanımlama getirmeye çalışmaktadır. Ülgener'in "zihniyet" kategorisinden de faydalanılarak oluşturulan bu yeni tanımlama, "İslâm ahlâkı zihniyeti"dir; ve "*Müslüman bir toplumun kendi mekanında ve zaman diliminde İslâm ahlâkını nasıl yaşadığını, tavırlara yansıdığını, realitede var olduğunu göstermektedir. Bu kavram... İslâm dini referans alarak toplumsal içinde tavır alış mânasında kullanılmaktadır*" (s.72). Burada kavramın İslâmcılığa alternatif olarak sunulan bir kimlik tanımlaması olmadığını belirtmek gerekmektedir. Eserde İslâm ahlâkı zihniyetinin İslâmcılık üzerinden tanımlanması yapılsa da; bu tanımlama biçiminin işlevi, İslâmcılığın problemleri görülen yönlerini açımlayarak İslâm ahlâkı zihniyetinin nereye oturduğunu göstermektir. Nitekim İslâmcılığın İslâm ile özdeş olarak algılandığı için "hata yapmama" üzerine konumlandırılışı yanlış bulunmakta; İslâm'ın onu yaşayanlara referansla bir sosyal motivasyon sistemi sunan yapısının "İslâm ahlâkı zihniyeti" tanımlaması ile açıklanabileceği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla her mütebedeyin kamunun kendine has ilkeler barındıran bir yaşam setinin mevcudiyetinden hareketle; yaşanan İslâm'ın da müslümanların kendi yerel İslâm ahlâkı zihniyeti çerçevesinde geliştiği düşünülmektedir.

Çalışmada İslâm ahlâkı zihniyetini karakterize etmesi açısından Mehmet Akif Ersoy'un uygun bir prototip olduğu düşünülmekte;

Türk müslüman erilliği de yine Akif'in "Asım" karakteri ile ideal-yerel bir tipoloji üzerinden çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bölümde genişçe yer verilen Akif'e dair kendi metinlerinden yola çıkılarak yapılan Akif çözümlenmesi aydınlatıcıdır. Kitabın içine dahil edilen bu çaba, Türk toplumunda İslâm ahlâkı zihniyetini açıklamada Akif ve onun Asım karakterine başvurunun temellendirilmesi niyetinin yanında; aslında Akif'in kendisiyle ilgili kaleme alınmış onca esere rağmen doğru bir Akif okumasının eksikliğinin serzenişini içermektedir. Akif, Okutan'ın kavrayışıyla, şair olmanın ötesinde bir toplumbilimcidir. Gözlemlediklerini yazma ve mesaj verme kaygılarıyla donatılmış eserleriyle Akif kıymetli olmakta; araştırmacı için Türk müslüman erilliğini açıklamada yerel bir şablon görevi görmektedir.

Okutan, Akif'i toplumsala bakış noktasında Barthes'e yaklaştırmakta; Akif'in şiirlerinin toplumsalın göstergelerini açıkladığını ifade etmektedir. Bu noktada çözümlenmesini yaptığı *Safahat*'ın altıncı bölümü olan Asım'ın da bir gösteren-gösterilen ve gösterge dengesi içinde ele alınmış olduğunu belirtmektedir. "*Afif, eril tip olarak Asım göstereni, iffet, irfan, ismet, erdem, fazilet ve marifet gösterilenlerini içermektedir*" (s. 117) şeklinde özetlenen bu ilişkiyi açacak olursak; Okutan'ın "afif/afife" kavramsallaştırması, namusluluk, iffetlilik, haramdan uzak durmak gibi özellikleriyle mütebedeyyin kimliği imlemektedir ve "afif" erilliğin Asım eserindeki toplumsalda çizilen eril tipolojinin ilkelerinde var olduğu düşünülmektedir (s. 72). Nitekim Akif'in Asım portresi, içinde bulunduğu İslâm ahlâkıyla bezenmiş habitusta, referans kaynağı İslâm olan, günah işlemekten çekinen, imanlı, yüksek ahlâklı, güçlü, çok yönlü, yiğit, kendinden önce toplumu düşünen, amacı nesli kurtarmak olan, sorumluluk sahibi... müslüman bir nesli betimlemektedir. Akif için Asım ütopik ya da ideal bir hayali karakterden ziyade "yaşayan" bir karakterdir (s. 108). Akif, bu zaafiyetleri ve zayıflıkları bulunan ama kendilerinden ümitli olduğu nesil için müslüman erilliğin karakter reçetesini yazmakta ve Okutan bunu, eserin mısralarından hareketle, "efelikten efendiliğe geçiş" şeklinde formüle etmektedir (s. 111). Bu bağlamda efendiliğin pratikte afif bir karakteri imlediği düşünülmektedir. Fakat seçilen afif kavramsallaştırması, Okutan'ın örnek olarak sunduğu ideal-yerel Türk müslüman eril tipolojisini betimlemede ayırt

edici bir tanımlama gibi görünmemekte; kavramın bu tipolojinin karakteristiğini yansıtabilmede kapsamlılığı yetersiz durmaktadır.

Çalışmanın dördüncü bölümü, müslüman eril kimliklerin toplumda var olma biçimlerinin çeşitli açılardan İslâm'la kurdukları ilişki bağlamında sorgulamaya açıldığı saha çalışmasıdır. Erilliğin sorgulanmasında niteliksel yöntemle başvuran Okutan, çalışmasını Türkiye geneline yaymakta; Türkiye'de yaşayan şehirli, orta tabakaya mensup, üniversite mezunu, doğum yılı 1970-1995 arasında değişen dindar 57 erkek, çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Mütedeyyin kimliklerden oluşturulan örneklem için, "hafız olma", "İmam Hatip Lisesine gitme", "İlahiyat Fakültesini bitirme" veya "kendini dindarım diye tanımlama" seçeneklerinden en az birine sahip olma koşulu aranmıştır. Kartopu yöntemiyle ulaşılan katılımcılarla derinlemesine mülakat yapılmış; elli soru sorularak bu sorularda benlik ve kişilik tanımları ve daha geniş düzlemde katılımcıların toplum içindeki erillik edimleri anlaşılmasına çalışılmıştır (s.123).

Sahada erilliğin zengin bir konu skalası içinde ele alındığı görülmektedir: Türk toplumunda erilliği oluşturan değerler, algı ve tutumlar; erilliğin endoktrinasyonel inşa merkezleri; eril olmanın getirdiği sorumluluklar; kaçınılması gereken davranışlar; erilliğin avantajları ve dezavantajları; erilliğin tanımlandığı yerleşik yinelemeler; (dindar) kadınla ilgili tutum ve beklentiler; mütedeyyin bireyler için ekstrem sayılabilecek oğlancılık, ensest ve eşcinsellik gibi durumlarla ilgili tutumlar; erillerin kendi kimliklerini tanımlamada dinî referans noktaları; fikir dünyalarında etkili olan düşüncüler; İslâmcılık algısı; müslüman birey olarak hedefler ve yaşam amaçları; müslüman topluma dair tasavvur ve toplumun kurtuluşu için sunulabilecek bir reçetenin mevcudiyeti... Öte yandan bu kadar çeşitli başlığın irdeleniyor olmasından dolayı, genelde, incelenen her bir konu noktasında örneklemin demografik temsilinde yeterlilik problemiyle karşılaşmak muhtemel olmaktadır. Ele aldığımız çalışma bağlamında örnek verecek olursak, irdelenen konular içerisinde evlilik ve askerlik yer alırken, 57 kişilik örneklemin 22'sinin bekar 28'inin ise askerliği tecil ettiren kimselerden oluştuğu görülmektedir. Fakat Okutan'ın çalışmasını söyleniş ve habituslaşma zemininde ele aldığı düşünüldüğünde, bekarların ve askerlik

yapmayanların zihinlerindeki yerleşik tutumlar da veri sağlamada değerli olmakta; dolayısıyla sahanın demografik temsilinde bir sorun görünmemektedir.

Çalışmanın değerlendirme ve sonuç bölümüne geldiğimizde ise, Okutan'ın sahasında elde ettiği veriler onu iki sonuca ulaştırmaktadır. Bunlardan ilki, erilliğin bir söylem olduğu ve bir habitus biçimi oluşturduğu şeklindeki hipotezin doğrulanmasıdır. Erillik habituslaşmış bir söylemdir çünkü erkekler küçüklükten itibaren kendi toplumsal kodlarına göre “nasıl eril olunur”u öğrenmektedirler ve bu tip rollerin zeminini bilmeye gerek duymamaktadırlar. Dolayısıyla söylem tarihsellik içinde erimektedir (s. 253). Genel endoktrinasyon merkezleri olarak aile, okul, sokak, askerlik ve iş parametreleri incelendiğinde, dindar olup olmamayla çok fark etmeyen, erillik üzerine tanımlı davranışlar ortaya çıkmaktadır. Erillik özellikle güç, iş sahibi olma, ailesini geçindirme gibi sorumluluk içeren kategorilerde kendini göstermekte; örneğin erkek nasıl güçlü olacağını bilemese de güçlü olması gerektiğini bilmektedir. “İşsiz erkek işe yaramayan çöptür”, “Erkek adam karısına sahip çıkar”, “Elin hamuruyla erkek işine karışılmaz” gibi ifadelerle söylem kendini yaşatmaktadır. Bu bağlamda Okutan'ın verileri, genel erkeklik çalışmalarındaki bulgulara benzer şekilde toplumda devam ettirilen geleneksel bir erillik inşasının olduğunu göstermektedir. Örneklemin İslâm'ı yaşama noktasında hassasiyet gösteren erkeklerden oluşmasına paralel olarak da, erilliğin araştırıldığı konu başlıklarının çoğunda müslüman eril duruş çerçevesinde verilen cevaplar görülmektedir. Bu bağlamda “Erkek adam ne yapmaz?” sorusunun cevabı “Harama el uzatmaz” olabilmektedir (s. 230).

Türkiye genelindeki bu çalışmada geleneksel toplumsal kabullerin müteaddiyin eriller tarafından ekseriyetle devam ettirildiği görülmektedir. Katılımcıların “klasik T.C. modeli aile”, “annem her anne gibi” şeklindeki ifadeleri burada otoriter, çocuklarıyla mesafeli bir ilişkiye sahip baba ile çocukları için saçını süpürge eden, şefkatli, merhametli, sır dinleyen, aracı rolü üstlenen, korumacı vasıflara sahip bir anneyi betimlemektedir. Katılımcılar tarafından babaların sınırı muhafaza eden, mesafeli, kontrolcü ve otoriter yönleri hem kendi babalarıyla ilişkilerinde eleştirdikleri hem de babalık rolünün

saygınlığı ve etkinliği açısından vazgeçilmez görerek idealize ettikleri yönler olmaktadır (s. 140). Temizlik, ahlâk ve din öğreticisi misyonları ise bilhassa anneye yüklenmekte ve anneler en çok öğretim yönünden eleştirilmektedir. Katılımcıların ideal eş profilleri de benzer şekilde bilgili, becerikli, eğitilmiş fakat çalışmayıp evde çocuğunu yetiştiren bir kadındır. Yine kadınlar için “katlansın ama boşanmayı düşünmesin sonrası onun için daha zor” şeklindeki algı geleneksel kabullerin pekişmiş halini göstermektedir. Çalışmada mütedeyyin erilin bazı algı değişimleri yakalanmış fakat eskiyi devam ettirme eğilimleri olduğu görülmüştür. Bunun bir örneği olarak başörtülü kadına bakış verilebilir. Namaz kılan başörtüsüz kadınların varlığı dindar kadın algısının değişiminde etkili olmuş; Okutan’a göre başörtüsüz bir kadınla evlenmenin olabilirliği normalleşmeye başlamıştır. Fakat örneklemin geneli, çocuk yetiştiren annenin temsili rolüne vurguyla başörtülü dindar bir eşi incelemekte ve Alevî bir eşin de yine aynı sebepten tehlikeli olabileceğini düşünmektedir (s. 257).

Okutan’ın çalışması, erillğe bakarken oğlancılık, ensest, eşcinsellik gibi mütedeyyin kamuda konuşulmayan hatta düşünülmemek dahi istenmeyen konuları gündeme taşınması açısından ayrı önem taşımaktadır. Nitekim bulgular oğlancılık ve ensest hadiselerine şahit olduğu fakat korku ve inanılmamak endişesiyle çoğu zaman bir mücadele noktasında uğraşmadığını göstermektedir. Katılımcılardan 1 kişinin cinsel tacize uğramış olması ve 8 kişinin oğlancılığa dair verdiği tanıklık-duyum bilgileri konunun önemini ortaya koymak için yeterlidir. Okutan da konuyla alakalı aileleri uyarmakta “benim oğlum erkektir ona bir şey olmaz” mantığının gerçekleri göz ardı etmek olacağını, bunun erkek-kız fark etmeyen bir problem olduğunu belirtmektedir (s. 259).

Çalışmanın temel araştırma hipotezi üzerinden ulaşılan ikinci sonuç ise “İslâmcılık söylenleşmiş; fakat habitus olamamıştır” sonucudur. Katılımcılardan sadece beş kişinin kendisini İslâmcı olarak tanımlaması ve ekseriyetin müslüman tanımını yeterli görmesi önemlidir. İslâmcılığı olumlayanlarda da aslında kavramı sahiplenmek konusunda bir ikirciklenme söz konusudur. Dolayısıyla Okutan’a göre İslâmcılık kavramının mütedeyyin bireylerin yaşam pratiklerinde benimsenme biçiminin sıkıntılı olması, kavramın

habituslaşamamasına neden olmaktadır (s. 260). Öte yandan Okutan kavramın söylenleştiğini belirtir. Çünkü kavramı anlamaya yönelik detaylı bilgi edinme süreci yaşanmasa da belleklerde İslâm ile özdeşlik noktasında “İslâmcılık İslâmcılıktır” yineleyim olarak sürdürülmektedir (s. 261). Bu çerçevede Okutan’ın üçüncü bölümde İslâmcılık kavramının algılanışı üzerine açtığı tartışma sahada doğrulanmaktadır. Öte yandan yeni bir kavramsallaştırma olarak sunulan İslâm ahlâkı zihniyetinin durduğu yerin biraz daha açılmasına ihtiyacı vardır. Kavram, İslâmcılık kavramının etimolojik problemliliği ve tarihsel süreçte yüklendiği anlam karmaşası düşünüldüğünde, niyet olarak “yaşanan İslâm”ı konu edinen bir tanımlama geliştirilmesi noktasında makul bir girişim olmakla beraber; her toplumun kendi dinî yaşam pratiğindeki yerelliğe yapılan vurgu, affif erillik olarak sunulan yerel-ideal müslüman eril tipolojinin karakteristik özelliklerinde görülememektedir.

Çalışmayla ilgili bir diğer husus, İslâm ahlâkı zihniyeti özelinde ideal-yerel bir tipoloji olarak sunulan affifliğin sahada somut örneklerinin görülememesidir. Okutan sahasında elde ettiği veriyi Asım profili ile benzeşme-ayrışma noktasında irdelediğinde, Asım’ın Türk toplumunun eril mütedeyyin kamusunda gerek dinî eğitimde gerek aile ve çevrenin yetiştirmesinde söylenleştiğini fakat habitus haline gelemediğini görmüştür. Nitekim müslüman erkekler, kendilerine, çevrelerine ve kamuya karşı sorumluluklarının farkındadır; fakat nasıl faziletli olup müslüman toplumu kalkındıracakları konusunda tıkanmalar yaşamaktadırlar (s. 263).

“Sonuç Yerine” diye isimlendirilen son bölümde Okutan, kendi saha çalışmasından hareketle mütedeyyin toplumda gördüğü bazı sıkıntılara işaret etmektedir. Bunlardan ilki dinî eğitimde gösterilen “itaat et, soru sorma” şeklindeki problemliliği yaklaşımıdır. Bir diğeri eril kimliklerin başkası söz konusu olduğunda farklı, kendi şahsı veya ailesi söz konusu olduğunda farklı inanç, tutum ve davranış geliştirmeleri sorunudur. Örneğin Alevî biriyle evlenmek bazı şartlar dahilinde dışarıdakiler için olabilir konumundayken, hane içinde istenmeyen bir durum olmaktadır. Okutan’ın Akif okumasında ben-diğeri noktasında bir tutum ayrımı ise İslâm ahlâkına sahip kamuda kabul edilemez bir durumdur. Belirtilen üçüncü ve

son sıkıntı, erkeklerin sorumluluk ve güç sahibi olarak “inşa etme” misyonu mütedeyyin erkeklerin ekseriyetinin inandığı bir öğreti olmasına karşın; Okutan’ın kendi çalışması özelinde İslâm ahlâk prensiplerinin pratikteki eksikliklerini sahiplenecek eril kamunun suskunluğudur. Bu erkeklerin suskunluğunu bozduğu ve en çok eleştirdikleri konunun ise başörtülü kadınlar olması, araştırmacı tarafından eleştirilmektedir (s. 268). Bu çerçevede, mütedeyyin erkeklerin eşine yaklaşımı toplumsalda ondan beklenilenle benzeşmekte; dışarıda kendisinden en mükemmel olması beklenen erkek, dindar ve özellikle başörtülü kadına kendisinden daha üstün sorumluluklar yüklemektedir. Okutan bu durumu kadınların “günah keçisi” haline getirilmeleri olarak tanımlamaktadır (s. 175).

Genel olarak *Erillik ve Din* çalışması, bir habitus biçimi haline gelmiş ve sorgulanmayan çok fazla yerleşikliğe sahip Türk müslüman erilliğini büyütece alması açısından önemlidir. Nitekim müslüman eril kimliklere dair disiplinel bilgimizin azlığı düşünüldüğünde, Okutan’ın sahasındaki zengin konu skalası eseri bir başvuru kaynağı yapmaktadır. Sahanın metodolojik zemininde gördüğümüz “söylen” ve “habitus” kavramları da yine toplumda bahsini ettiğimiz bu yerleşikliklerin çözümlenmesinde aydınlatıcı görünmektedir. Öte yandan sahanın metodolojik çerçevesini oluşturan göstergibilimsel yöntem, literatürümüzde tarihin bir döneminde yazılmış bir metni, sadece edebî metin olmanın ötesine taşıyabilmesi ve sosyolojik çözümlemenin bir nesnesi haline getirebilmesi açısından örnek bir okuma biçimi sunmaktadır. Çalışmanın İslâmcılık tartışması noktasında Okutan’ın verileri, bugün kavramın algılanışındaki problemliliği ortaya koymakta; İslâm ahlâkı zihniyeti şeklindeki ideolojiden bağımsız, “yaşanan İslâm” a referansla dinin her toplumun kendi kültürüne içkin mevcudiyet gösteren yönünü belirten bir tanımlama girişimi kabul edilebilir görünmektedir. Bu bağlamda kişilerin kendi coğrafyasından, kendi tarihinin içinden gelen ve kendi kültürünü temsilen bir ideal dinî yaşayış pratiği sunabilen düşünürlerine bakılması da anlamlı olmaktadır. Diğer bir kavramsallaştırma olan afif tipoloji ise Türk Müslümanlığının yerel ilkelerini tanımlayabilmede ayırt edici bir kavram gibi görünmemektedir. Özcesi, *Erillik ve Din*, gerek teori gerek metodoloji yönünden yeni kavramsallaştırmalar ve

yeni bir çözümlenme düzlemi sunduğu için karmaşık görünmekle birlikte, Türk toplumsalındaki müslüman erilliği anlamaya çalışanlar için zengin veri sunan önemli bir başvuru kaynağı olma niteliğine sahiptir.

Kaynakça

Sancar, S. (2016). *Erkeklik: İmkansız İktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kur'an'ın Kadını Özgürleştiren Çağdaş Yorumu -Gannuşi Örneği-

Contemporary Quranic Interpretation Emancipating Woman -Ghannushi Example-

Gülnur Külünkoğlu*

Raşid Gannuşi,

Kur'an ve Yaşam Arasında Kadın,

çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Mana Yayınları. 2017, 2. Baskı.

Modernleşme ile birlikte İslâm'da kadının konumu, Batı'da ve İslâm dünyasında çeşitli başlıklar altında pek çok esere konu olmuştur. İslâm dünyasında kaleme alınan eserler, İslâm'ın ilmî ve felsefî gelişmeye mâni olduğu iddiasında olduğu gibi kadın konusunda da sınırlayıcı olduğu fikri üzerine kurulan Batılı algıya karşı bir savunma şeklinde kaleme alınarak İslâm'ın özünde kadını sınırlayıcı herhangi bir anlamın söz konusu olmadığını kanıtlama amacıyla olmuştur. Gannuşi'nin *Kur'an ve Yaşam Arasında Kadın* adlı eseri de İslâm'da kadının konumunu bu amaçla ele alan önemli bir çalışmadır.

Eser, “Kur'an'da Kadın” ve “Çağdaş Dünyada Müslüman Kadın” olmak üzere iki bölümden ve sonuç kısmından oluşmaktadır. *Kur'an'da Kadın* başlığı altında öncelikle Kur'an'ın metni ve yorumu birbirinden ayrılmış, Kur'an'ın herhangi bir yorumunun kutsallık taşımadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte Kur'an metninin her daim kendisinden yeni anlamlar devşirilebilecek sınırsız bir anlam potansiyeline sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda klasik kaynaklardaki yorumların bağlayıcı olmadığını ve beşerî çabalar olduğunun altı çizilerek Kur'an'ın değil, İslâmî kaynaklarda yer alan kadınları ilgilendiren konulara dair yorumların problemliliği ifade

.....

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

edilmiştir (Gannuşi, 2017, s.2). Bu sayede modern dönemin şartları değerlendirilerek geliştirilecek Kur'an yorumları için bir zemin oluşturulmuştur. Bu bölümde ilk bakışta modernizm çerçevesinde açıklanması zor görünen âyet ve hadislerin geleneksel kaynaklarda yer alan kadını sınırlayan yorumları nakledilmekte sonrasında ise ilgili âyetler ve hadisler kadının özgürleştirilmesine katkı sağlayacak şekilde yorumlanmaktadır.

Eserin birinci bölümünde ele alınan ilk mesele, modern dönemde gündemi çokça meşgul etmiş olan kadının yaratılışdır. Yaratılış konusu bağlamında Nisâ sûresi 1. âyet-i kerîmedeki² “min nefsin vahidetin/tek bir nefis” ifadesinin yorumunda klasik kaynaklarda yer alan “nefs”ten kastın Adem olduğunu ve Havva'nın Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını ifade eden yorumlar eleştirilmiştir. Âyet-i kerîmede ifade edilmek istenenin Adem'in eşinin de kendisiyle aynı kökten olduğu, Adem'i topraktan yaratan Allah'ın Havva'yı da topraktan yaratmaya kadir olduğu ve hatta nefis kelimesinden Adem'in değil de Havva'nın kastedilmiş olabileceği ifade edilmiştir (Gannuşi, 2017, s. 11).

Modern dönemde kadınların peygamber olup olamayacağı konusu İslâm dünyasını meşgul eden bir mesele olmuştur. Yazar, artık peygamber gelmeyeceğine göre bu meselenin ele alınmasının gereksiz görülebileceğini ifade etmekle birlikte kadını peygamberliğe layık gören görüşü desteklemenin kadın, çocuk ve erkek mustazafların özgürleşmesi yolunda İslâm'ın başlattığı değişimin sürdürülmesine katkı sağlayarak pratik bir fayda sağlayacağı için bu meseleyi ele aldığını açıklamıştır. Eserde kadının peygamber olamayacağı iddiası, yetersiz delillere sahip bir iddia olarak görülmektedir. Ayrıca Gannuşi, bu konunun aydınlatılmasının kadına yönelik olumlu algıya katkıda bulunarak toplumun İslâmîleşmesinin önündeki engeli kaldıracağını altını çizmektedir (Gannuşi, 2017, s.42). Benzer şekilde “Erkek çocuk kız çocuk gibi değildir” ifadesinin geçtiği âyet-i

.....

2 “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir” (Nisâ 4/1).

kerîmenin³ bağlamı yansıtılarak âyet-i kerîmeden erkeğin üstünlüğü anlamının değil, bilakis kadının yüceltilmesinin söz konusu olduğu vurgulanmıştır (Gannuşî, 2017, s.31). Tefsir kaynaklarında bütün kadınlara teşmil edilerek yanlış yorumlanan Yûsuf sûresi 28. âyette⁴ Mısırlı azizin karısına hitaben söylediği “sizin tuzağınız gerçekten büyüktür” ifadesinin Allah’ın sözü olarak algılandığı için kadının aşağılanmasına hizmet eden bir araca dönüştüğü ifade edilmiştir. Kur’an’ın bu ifadeyi onayladığına ilişkin bir delilin söz konusu olmadığına altını çizen Gannuşî, kadın hakkındaki olumsuz yargıyı besleyen bakış açısını reddederek olumlu bakış açısına hizmet edecek yorumlar zikretmiştir (Gannuşî, 2017, s.45-53). Bu örneklerde görüldüğü üzere yazara göre Kur’an’ın yanlış yorumlanması neticesinde kadını toplumsal alanda sınırlayan yahut ayrıştıran bir algı ortaya çıkmıştır.

Çağdaş Dünyada Müslüman Kadın adlı ikinci bölüm, Tunus’ta yazarın sunduğu tebliğlerden, hapisanede yazdığı -sonrasında Tunus İslâmî hareketi tarafından düzenlenen bir kongrede temel metin olarak kabul edilmiş- bir makaleden ve katılımın kısıtlı olan bazı özel toplantılardaki diyaloglardan oluşturulmuş eklerden müteşekkildir. Bu bölümde müslüman kadının çalışması, eğitimi, liderliği, erkeklerle bir arada bulunması gibi konular ele alınmıştır. Yazara göre kadının eğitimi, çalışması, sosyal ve siyasî faaliyetlerde bulunmasının İslâmî olarak hiçbir mahzuru yoktur. Kadına yönelik engelleme ve sınırlamaların, yazarın “çöküş dönemi”⁵ olarak nitelendirdiği dö-

.....

- 3 “İmrân’ın karısı şöyle demişti: ‘Rabbim! Karnımdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım. Adağımı kabul buyur. Şüphesiz (niyazımı) hakkıyla işiten ve (niyetimi) bilen sensin. Onu doğurunca, Allah, ne doğurduğunu bilip dururken: Rabbim! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum’ dedi” (Âl-i İmrân 3/35-37).
- 4 “(Kocası, Yûsuf’un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu görünce, (kadına): ‘Şüphesiz, dedi; bu, sizin tuzağınızdır. Sizin tuzağınız gerçekten büyüktür’” (Yûsuf 12/28).
- 5 Yazarın çöküş dönemi olarak ifade ettiği dönem, yine yazarın ifadeleriyle İslâm’ın -kadına özgürlük bahşeden- özünden uzaklaşarak kadının pasifleştirildiği ve ufkunun daraltıldığı, gerçekten İslâmî olmayan şeylerin İslâm’a dahil edildiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Yazar bu dönemi belli bir zamanla sınırlamamakta ve yüzyıllar sürdüğünü ifade etmektedir (Gannuşî, 2017, s. 76-77).

nemde ortaya çıkmış sınırlayıcı yorumlardan kaynaklandığı beyan edilmiştir. Toplumsal değişim için toplumun en temel unsuru olan kadının bu sınırlayıcı bakış açısından kurtarılması şart koşulmaktadır. Bu sebeple kadının toplumdaki konumunun ıslahı konusunda zaman zaman âyetlerin bir teşvik unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir:

“...Dolayısıyla bu hususta ‘O zorba halk oradan çıkmadıkça bizler oraya girmeyiz’ diyen İsrail oğullarının yaptığı gibi korkak ve ürkek bir tavır değil, aksine ‘O kapıdan girin ve onlara baskın yapın, eğer bunu yaparsanız muhakkak galip geleceksiniz’ âyetinde⁶ sözü edilen cesur ve atılgan bir tavır sergilememiz gerekmektedir” (Gannuşî, 2017, s. 87).

Eğitim konusunda da herhangi bir sınırlamayı kabul etmeyen Gannuşî’ye göre kadının eğitimi belli alanlarla sınırlandırılmamalıdır. Geçmiş dönemde “basit işlerle”⁷ meşgul edilen kadın artık yüksek düzeyde eğitim alarak topluma katkıda bulunmalıdır. Ne annelik ne de ev işleri buna engel değildir. Kadının hem çalışıp hem de evinin işleriyle ve çocuklarıyla meşgul olmasının zorluğu kabul edilmektedir. Ancak bu durum maslahat açısından ele alınarak bunun bir fedakarlık olarak gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü Gannuşî için çeşitli iş kollarında müslüman kadınların yer alması, topluma müslüman kadın portresinin model olarak sunulabilmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan kadının İslâmî hareket içinde bulunmasını zorunlu görmekte ve müslüman kadın liderlere olan ihtiyaca dikkat çekmektedir. Bir taraftan İslâm’ın çok sayıda işsiz erkeğin mevcudiyeti durumunda veya çocuklarına bakmak mecburiyetinde olan kadınlara iş verilmesini hoş karşılamadığını ifade ederken diğer taraftan kadını sosyal ortama davet etmekte ve evleri birer kadın hapisanesine dönüştürmeyi kınamaktadır (Gannuşî, 2017, s.91). Ona göre kadının erkeğe muhtaç olmaktan çıkması, onun eline bakar halden kurtulması, haklarını kendi başına kazanabilmesi için

.....

6 Mâide 5/22-23.

7 Yazarın basit işler olarak nitelediği işlerden kastı açık olmamakla birlikte kadının eve hapsedilmesi eleştirisinden anlaşıldığı kadarıyla bu işlerin yüksek düzeyde eğitim gerektirmeyen ev içi işler olduğu anlaşılmaktadır.

kendisine olan özgüvenini kazanabilmesi gerekmektedir (Gannuşı, 2017, s. 99).

Ancak kadının özgürleşmesine yönelik bütün bu teşviklere rağmen eserde Batı tipi özgürleşmenin problemleri üzerinde de durularak iyi-kötü ayrımı yapmayan bir Batılılaşma projesi eleştirilmiştir. Batılı kadının özgürleşme biçimi, müslüman kadının durumuna bütünüyle uymamaktadır. Batıdaki özgür kadın, kapitalist sistemin dayatmalarına karşı özgürleşememiştir. Bu noktada “Batılılaşmış kadın” profiline karşı “İslâm’ın özgür kadın” profili öne çıkarılmaktadır. İlk bölümde güçlü müslüman kadın imajını teşvik etmek için geleneğe eleştiri getiren yazarın ikinci bölümde kendi coğrafyasındaki Batılılaşma’nın aile ve kadına verdiği zararlardan yakındığı görülmektedir. Tunus örneği özelinde kayıtsız şartsız Batılılaşma projesinin aile yapısının şiddetle sarsılması, boşanma oranlarındaki artış ve toplumun kendi kimliğinden uzaklaşması ile neticelendiği ifade edilmiştir (Gannuşı, 2017, s.117). Bu tür bir Batılılaşma’ya tepki olarak “İslâmî olan ile çöküş aşısında İslâm’a dahil edilenler”e ayrıştırılmadan tümüyle sahip çıkıldığı zikredilmiştir. Tümüyle Batılılaşma’yı savunma ve tümüyle geleneği sahiplenme olarak özetlenebilecek her iki uçtaki toptancı tavrın dışında müslümanların dinlerini hem Kur’an ve sünnete hem de değişen çağın şartlarına uygun bir şekilde ifade etme seçeneklerine dikkat çekilmiştir. Bu sebeple Gannuşı, idealindeki müslüman özgür kadın profilini Batı’nın egemen paradigmasıyla bire bir uyumlu Batılılaşmış özgür kadın profilinden titizlikle ayırtmaya çalışmakta ve müslüman kadının özgürleştirilmesini teşvik etmek için hem Batılı değerlere hem de Kur’an’a sıklıkla atıfta bulunmaktadır.

Bedene Gömülü Pratiklerde Tahakkümün İzini Sürmek

Tracing Masculine Domination in Embodied Practices

*Fatma Ekinici**

Pierre Bourdieu,

Eril Tahakküm,

çev. Bediz Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2016, 3. bs.

Toplumsal cinsiyet yaklaşımında doğuştan biyolojik olarak farklılaşmış eril ve dişil bedenlerin, bedensel pratikler ve davranışlar bağlamında sosyal olarak inşa edildiğine ilişkin kabul, 1980 sonrasında “beden” kavramının sosyolojinin araştırma alanına dâhil edilmesine yol açmıştır. Başlangıçta kavram, kadın bedeni özelinde inceleme konusu iken 90’ların sonundan itibaren popüler kültürde temsil imkanı bulmaya başlayan erkek bedeni de araştırma konusu haline gelmiştir. “Beden” kavramının, sosyo-politik bir çözümleme aracı olarak görülmesiyle alandaki literatür oluşmaya başlamış; Pierre Bourdieu’nun, yayınlandığı dönemde kavramsal çerçevesi ve iddiası ile tartışma konusu olan ve Eril Tahakküm adıyla Türkçe’ye çevrilen *La Domination Masculine* adlı eseri de bu alandaki önemli çalışmalar arasında yerini almıştır.

Kitap, üslubu, uzun ve karmaşık cümle yapısıyla mütercimi de hayli zorlamış görünüyor. Yüklemsiz biten uzun cümleler, sürekli açıklayıcı ek betimlemelerin yanı sıra kullanılan katı kavramsal çerçeve metnin anlaşılmasını oldukça zorlaştırmış olsa da alanın ilgisinin okuması gereken bir kitap.

.....

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi, Doktora Öğrencisi.

Eserlerinde toplumdaki tahakküm ilişkilerini ve toplumsal yapının yeniden üretimini ele alan Bourdieu, görüşlerini alan araştırmalarıyla temellendirmesi ile dikkat çeken bir sosyolog. İlk etnografik çalışmalarını zorunlu askerlik görevi nedeniyle gittiği Cezayir’de gerçekleştiren Bourdieu’nün burada Kabiliye toplumu üzerine yaptığı antropolojik değerlendirmeler, sonradan yayınlanan metninin ampirik zeminini oluşturmuştur. Etnolojinin, dünyanın cinsiyete dayalı bölünümüne uygulanması halinde sosyo-analiz için kuvvetli bir metot olduğunu belirten Bourdieu, baştan aşağı ‘erkek-merkezlilik’ ilkesine göre örgütlenmiş olduğunu söylediği Kabil topluluğunun nesnel analizini yapmanın “bizi kendi geleneğimize bağlayan aldatıcı tanışıklık ilişkisini kırmak için kaçınılmaz” olduğu görüşünde. Buradan yola çıkarak etnografyanın, “en doğal gibi görülen şey olan cinsler arasındaki bölünmeyi tarihselleştirerek doğal olmaktan çıkarması” imkanını tartışan yazar, mevcut tahakküm ilişkisini besleyen tarihsel kurum ve düzenekleri de nesne olarak ele almanın cinsler arası güç ilişkilerini dönüştürmeye yönelik stratejilerin oluşturulmasına imkan vereceğini savunur (Bourdieu, 2016, s. 14-15).

Eril Tahakküm adlı kitabın girişinde, bu çalışmayı, cinsel düzenin sürekliliği veya değişimi meselesini ele almak üzere kaleme aldığını belirten Bourdieu’ya göre cinsel yapılar ve onları algılama biçimlerinin sabit olduğuna ilişkin genel kanaatin aksine, bu yapılar değişime açıktır.

Tahakkümün Bedenselleşmesi ve Sembolik Şiddet

Toplumsal farklılıkların bir inşa/kurgu olduğu, biyolojik farklılıkların bu kurguyu meşrulaştırmanın bir gerekçesi olarak kullanıldığını savunan Bourdieu, bu durumu “tahakkümün bedenselleşmesi” olarak tanımlar. Ona göre toplumsal tahakküm ve sömürünün beden ve pratikler üzerinden meşrulaştırılması sürecine kadınlar da bedenlerine gömülü pratikler aracılığı ile farkında olmadan katkıda bulunmaktadır. Erkek ve kadın duruşlarındaki farklılığı bu duruma örnek gösteren Bourdieu, erkeğin daha dik ve rahat, kadınınsa başı öne eğik, bacakları kapalı, ölçülü olması gerektiği yönündeki toplumsal yönlendirme sonucu ortaya çıkan eril ve dişi ahlakın, zıt bedensel uygulamalarla içselleştirildiği kanaatinde. “Doxa’nın

paradoks”u olarak nitelendirdiği bir takım çıkmaz ve karşıtlıkların “dünyaya uyum” veya kurulu düzenin tahakküm ilişkilerinin devamlılığı için tahammül edilebilir veya doğal kabul edilmesini hayretle karşılayan Bourdieu, *eril tahakkümü* bu paradoksal itaatin en iyi örneği olarak görür.

Eril tahakkümün dayatılışını ve buna tahammül tarzlarını “sembolik şiddet” kavramıyla açıklayan Bourdieu, sembolik şiddeti, “yumuşak, kurbanlarınca bile hissedilmeyen ve görülmeyen, çoğunlukla iletişimin ve tanımanın veya daha kesin olarak tanımamanın, kabullenmenin veya hatta hissetmenin saf sembolik kanallarıyla uygulanan şiddet” şeklinde tanımlar (Bourdieu, 2016, s.12). Bourdieu’ya göre, hükmedilenler kendilerini algılamada, hükmedenlerin bakış açısıyla oluşmuş şema ve kategorileri kullanarak onların bakışını meşrulaştırır. Sembolik şiddetin bedene bu derece gömülü olmasının onu, salt bilinç ya da irade ile ortadan kaldırmaya imkan vermediğini ileri süren Bourdieu, öncelikle toplumsal dünyayı düzenleyen bilişsel yapıların toplum seviyesinde nasıl yapılandığını anlamak gerektiğini savunur. Buna göre hükmedilenler, ancak kendilerine “hükmedenlerin bakış açısını benimsemelerine yol açan yatkinlikleri üreten toplumsal koşullarda köklü bir dönüşüm” gerçekleştirdikleri takdirde bu döngü kırılabilir.

Üstelik Bourdieu’ya göre eril tahakküm, sadece kadınlar üzerinde değil, erkekler üzerinde de baskıcı bir işlev görür. Bu tahakkümün erkekler tarafından nasıl deneyimlendiğini Virginia Woolf’un eserlerine müracaatla örnekleyen Bourdieu, konuyu “illusio” kavramı üzerinden ele alır. Burada oyun metaforunu kullanan Bourdieu’ya göre “temel illusio”, yani oyuna yapılan yatırım, oyunun oynanmaya değer olduğuna ilişkin kanaatle ilişkilidir ve erkekler, toplumun kendilerine atfettiği oyunları kadınlara oranla daha fazla ciddiye alır. Başta savaş olmak üzere tahakküm oyunlarının erkekler için hasredilmesi de erkeklik oyununun bir parçasıdır ve onun “erkek olma oyunu oynayan bir çocuk” olduğu gerçeğini örtmeye yarar.

Bedenin Toplumsal Belirlenimi ve Habitus

Bourdieu sosyolojisinde merkezi bir yer işgal eden “habitus” kavramı, “eril tahakküm” için de anahtar bir kavram olarak

kullanılır. Gündelik hayatın bir çok alanına yayılmış bulunan toplumsal eylemlerin kaynağını, bedene yerleşmiş yatkinliklarda bulan Bourdieu, habitus olarak adlandırdığı bu yatkinlikların toplumsal dünyanın yeniden üretilmesini sağlamada önemli bir rol icra ettiği görüşündedir.

Bedenin erilleştirilme sürecinin, beden terbiye edilmesi yoluyla devam ettiğini söyleyen Bourdieu, meslek seçiminden giyim-kuşam, hal tavır gibi cinsler arası farklılığın tezahürlerine kadar, hatta önemsiz gibi görünen pek çok ayrıntıda davranışlara sinmiş olan bir hiyerarşinin varlığından söz eder. Erkek tarafından icra edildiğinde asil ve meşakkatli kabul edilen bir takım işlerin kadınlar söz konusu olduğunda basit ve değersiz görülmesinin ve mesleklerin tanımlanmasında cinsiyetle ilişkilendirilmiş bir takım becerilerin gerekli görülmesinin, bedenlerde kalıcı yatkinliklara dönüştüğü ve kadınların cesaretini kırdığını söyler. Daha da ileri giderek, bedenin doğal hallerinin/biçiminin dahi çalışma koşulları veya beslenme alışkanlıkları gibi faktörlerin etkisiyle toplumsal bir ürün olduğunu iddia eden yazar, hal, tavır ve duruşun dahil edildiği bedensel *hexis*'in kişinin gerçek "doğası"nı, yani "derindeki varoluşu"nu yansıttığı görüşündedir. (s. 85)

Süreklilik ve Değişim

Üretim faaliyetleri ve işbölümünde yaşanan büyük değişikliklere rağmen, erkek-merkezli dünya görüşünün nasıl olup da hala varlığını koruyabildiğini sorgulayan Bourdieu, "tarihsel inşanın doğal bir öz görünümüne bürünmesi"nde önemli bir payı olan bu süreklilikle hesaplaşmak gerektiği kanaatindedir. Ona göre, mütemadiyen kendini yeniden üreten eril tahakkümün sürekliliğinde önemli rolü olan kurumların (kilise, devlet, okul gibi) tarihini gözden geçirmek, bu tahakkümü kalıcı kılan işleyiş ve hiyerarşik yatkinlikların farkında olmayı gerektirir. Aile bunu cinsiyete dayalı işbölümünü meşrulaştıran bir dil kullanımı, kilise kutsal metinler, ayinler ve mekan-zaman sembolizmi üzerinden, okul ise kadın-erkek ilişkilerinde benzeşime dayalı önkabulleri aktararak sürdürür. Devlete gelince, cinsler arasındaki hiyerarşinin oluşumu ve yeniden üretilmesinde, erkeklerin kadınlar, yetişkinlerin de çocuklar

üzerindeki hakimiyetini onaylayan ve güçlendiren en üst merci biçiminde konumlanmıştır.

Bourdieu, eril tahakkümün meşruiyetini sorgulamada önemli bir yere sahip olan feminist hareketin, toplumsal ilişkiler ve toplumsal düzende yaşanan derin dönüşümlerdeki rolünden de bahseder. Kadınların eğitim düzeylerinde, istihdamında, ev içi rollerinde, meslek seçimi, evlilik yaşı, evlenme ve boşanma oranları vb. konularda yaşanan değişimin bu -feminist- sorgulamanın sonuçları olduğunun altını çizen Bourdieu'ya göre, her ne kadar toplumsal yatkınlıklar (habitus) ve hukuk, bu süreçte durağan seyretse de yeni aile tipleri ve yeni cinsellik modellerinin kamusal görünürlük kazanması sayesinde *doxa*, yani yerleşik kurallar kırılmıştır. Ancak ona göre bu yeterli değildir. Nitekim kızların lise ve üniversite eğitimlerindeki artış, kadınların işbölümündeki konumunun değişmesinde önemli bir imkan sağlasa da bu değişimin, konumlardaki sürekliliği gizlemeye devam etmesi nedeniyle kadınların hala yetki ve sorumluluk gerektiren alanlardan dışlandığı; daha çok eğitim, sosyal hizmetler, paramedikal hizmetler gibi kadınsal faaliyet alanlarına katılımın yoğunlaştığı gerçeği göz ardı edilmektedir. Üstelik kadınlaşmakta olan alanların değersizleştirilmesi yoluyla erkeklerin bu alanlardan uzaklaştırılması ve formel düzeyle sınırlı kalan pratize edilemeyen kadın-erkek eşitliği, kadınların dezavantajlı konumunu gizleyen bir işlev görmektedir. Erkekler kamusal uzamı ve iktidar alanını işgal ederken kadınlar için özel uzam ve yeniden üretimin mekanı olan eviçi işlerin devamı mahiyetindeki alanlar daha uygun görülmektedir.

Mevcut toplumsal düzenin varlığını aynı zamanda sembolik mallar ekonomisi yoluyla devam ettirdiğini dile getiren Bourdieu, bu mekanizmalara ilişkin farkındalığın da feminist hareketin öne çıkardığı alt üst etme stratejilerinin yaygınlaşması ile mümkün olabileceği kanaatindedir. Ona göre, kozmetiğe ilgi ve beğeni tercihlerinin kadınları sembolik teşhir veya manipülasyon araçlarına dönüştürdüğü, küçük burjuvazi kadınlarının sembolik tahakkümün kurbanları haline gelerek egemen modellerle özdeşleşmek suretiyle onların buyurgan popülerleşme süreçlerine katkı sağladığı günümüzde, doğal görünümün savunulması gibi çözümler alternatif bir yöntem olarak işe yarayabilir. Ancak doğal görünüm trendinin yeni

bir tüketim aracına ve statü göstergesine dönüşerek kadınlar arasında yeni bir ayrışma nedeni haline gelmiş olmasının Bourdieu'nun bu önerisini tartışmalı kıldığını söyleyebiliriz

“Sonnot” olarak, aşkın eril tahakküm yasasının bir istisnası olup olmadığını tartışan Bourdieu *amor fati* (mukadder aşk) şekline büründüğünde aşkın da bir tür tahakküm olduğu görüşündedir.

Kitabın sonuç kısmında tahakküm ilişkisi ve tahakküme katkıda bulunan yapıları açığa çıkarmanın zorluklarından bahseden Bourdieu, tahakkümün ancak tedrici bir şekilde ortadan kaldırılabilirliğini belirtir. Feminist hareketin bu konudaki katkılarını takdir etmekle beraber, feminist olarak kodlanmış siyasi mücadele biçimlerine hapsolmeden tahakkümün tüm etkilerini ele alan bir siyasi eylem geliştirmek gerektiğine dair önerisiyle eseri tamamlar. Bu öneri, kitabın önsözünde kadınlara, eşcinsellerle birlikte mağduru oldukları sembolik ayrımcılık karşısında örgütlenmeleri çağrısı ile örtüşür. Nitekim kitabın sonunda yer alan “Ek” kısmında gay ve lezbiyen hareketinin toplumsal olarak inşa edilmiş kategorilerle mücadeledeki işlevi tartışılmakta ve düşünce kalıplarının kırılmasının ortak bir toplumsal taban inşa etmekle mümkün olacağı belirtilmektedir.

Dil ve davranış kodları üzerinden sosyal hayata ve bedene sinmiş olan erkeklik ve kadınlığa hakim eril anlayışın kısa vadede değişmesi mümkün olmadığına göre, bu tahakkümü yeniden üreten toplumsal yapı ve mekanizmaların sorgulanması sürecin tersine çevrilmesine kuşkusuz yardımcı olacaktır. Burada öncelikle zihinsel bir değişime, özellikle kadınların sosyalleşme sürecinde içselleştirdikleri bakışı gözden geçirerek, bu bakışın eril unsurları ve erilliği belirleyiciliğinin farkına varmasına ihtiyaç vardır. Aileyi ve aileci bakış açısını, mevcut tahakkümün yeniden üretilmesinin sorumlusu olarak gören Bourdieu, kitap boyunca eril tahakkümü maskeleyen yapıları ortaya çıkarmanın yollarını arar, başta aile olmak üzere tahakkümü kalıcı kılan toplumsal kurumlarla mücadelede ısrar eder. Ancak üzerinde bu kadar durduğu ve mekanizmasını çözmeye çalıştığı eril tahakkümle mücadeleye ilişkin önerdiği yöntemin toplumsal yapı üzerinde ne tür sonuçlar doğuracağını kestirmek oldukça güç. Bu şekilde radikal yöntemler çoğu zaman beklenmedik

yeni sorunları da beraberinde getirebilir, hatta sorun bazen form değiştirerek varlığını farklı şekillerde devam ettirebilir. Üstelik yapıda bir takım problemlerin var olması yapının tümüyle tahribini gerektirmez. Bourdieu'nün önerdiği şekilde cinsel bölünümüne ilişkin toplumsal yapı tahrip edilerek bu tahakkümün sona erdirilmek istenmesi, cinsel yeni yönelimleri meşrulaştırmaya yönelik bir söyleme de kapı açar.

Diğer taraftan Bourdieu, Eril Tahakküm'de cinsel belirlenimlerin varlığını yadsımaya götüren bu yaklaşımı ve sosyal inşaya itiraz dili ile, tahakküm olarak nitelendirdiğine benzer bir tonda kadınlara ne yapmaları gerektiğini söylemekle kendisiyle çelişir gibidir. Ayrıca kadınların "itaat" yoluyla farkında olmadan eril tahakkümün sürekliliğindeki katkılarından söz ederken, kadınların failliğini göz ardı etmekte, tarihsel koşullar ve toplumsal beklentilere aşırı vurgu yaparak konuyu tek boyuta indirgemektedir. Kaldı ki, kadınlık ve erkeklik konusundaki beklenti, rol ve değerler toplumdaki topluma veya aynı toplum içerisinde dönemden döneme değişen bir olgudur.

Kanaatimizce, biyolojik belirlenimin cinsiyet üzerindeki etkisini abartmak veya cinsiyetin tümüyle bir toplumsal inşa olduğunu söylemek yerine, cinsiyet ve cinsiyet rollerini biyolojinin etkisiyle beraber tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olarak ele almak daha uygun bir yaklaşım olur. Bu arada kadın ve erkeğin bir takım yatkınlıklarla dünyaya geldiğini kabul etmek, kadınların dezavantajlı bir kesim olarak toplumsal, hukuki, ekonomik zorluklara maruz kaldığını inkar anlamına gelmez. Öte yandan günümüzde erkekliğin de bir tartışma konusu haline geldiği ve mevcut düzenin kadın ve erkeğin geleneksel konumunu sarsması nedeniyle toplumsal yapıda yol açtığı sonuçlar dikkate alındığında her iki cinsin de yaşanan dönüşümden ne kadar etkilendiği görülür.

Bourdieu'nün yaklaşımı her ne kadar eril tahakkümün ortaya çıkarılması ve ona yol açan gizli mekanizmaları açığa çıkarmada önemli bir rol üstlense de toplumsallığa yaptığı aşırı vurgu ve doğal boyutu ihmal nedeniyle kanaatimizce sorunlu bir yaklaşımdır. Son derece radikal ve tartışmaya açık olan bu yaklaşımı esasen çok daha temel bir zeminde ve ontolojik düzeyde tartışmak gerekir. Bu

değerlendirme yazısının sınırlarını aştığı için burada sadece, insanı “kendi kaderini belirleyen bir varlık” olarak gören perspektifin etkili olduğunu belirtmekle yetinelim. Öte yandan insanı herşeyin ölçüsü olarak gören ve kendinde doğayı tahrip ve tahrif hakkı bulan bu anlayış bugüne kadar tartışılmamış olan biyolojik doğayı tartışmaya açmak suretiyle tüm dini referansları da bu yolla dışarıda bırakma çabasındadır.

Yazarlara Notlar

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde değerlendirme süreçlerine alınacak çalışmalarda temel bazı kriterler aranmaktadır.

Dergiye gönderilecek çalışmaların;

- Kadın çalışmalarıyla ilgili nicel, nitel, tekdenekli veya karma araştırma deseni kullanılarak hazırlanmış olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda son dönem alanyazını kapsamlı biçimde değerlendiren literatür analizi, metaanaliz veya metasentez çalışması olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda pratik olarak uygulanabilecek model nerileri sunmasına dikkat edilir veya benzeri zgn nitelikte yazılar olması talep edilir.
- Kadın alışmaları konusunda bilimsel yazı ve makalelerin yanı sıra, kitap değerlendirme yazıları, mahkeme kararı ve mevzuat incelemeleri ile güncel olaylara ilişkin analizlere yer verilebilir. Bu tür yazılar, yayın kurulu tarafından kabul edilir veya geri çevrilir.

Bu erevede KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, ileri araştırma/istatistik yöntemlerini ve teknikleri kullanılan güncel çalışmalara yer verilecektir. Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.

Editöryal n değerlendirmedeki genel eğilimler şu şekildedir:

Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine Dayalı alışmalar

- Yüksek lisans ve doktora tezlerine dayalı çalışmalarda tezin bütününün, tezde kullanılan bütün verilerin raporlanması, tezlerden dilimlenme yapılmaması beklenmektedir.
- Bütün araştırma türleri için verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.
- Değerlendirme Süreçleri
- Gönderilen bir çalışmanın editöryal değerlendirmesi 40 gün içerisinde tamamlanmaktadır.
- Hakem değerlendirme sürecine alınan çalışmalar alanda uzman iki hakeme gönderilir.
- Eğer hakemlerin raporlarında çalışma ile ilgili görüş ayrılığı söz konusu olursa, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur.

- Hakem değerlendirme süreci, şu anki yoğunluk göz önüne alındığında yaklaşık 3-4 ay sürmektedir. Bu süre, ilgili alandaki hakemlerin iş yükü nedeniyle uzayabilmektedir.
- Hakem raporları gizlidir. Yazarlar çalışmalarını değerlendiren hakemlerin kim olduğunu bilmemektedirler. Hakemler de değerlendirdikleri çalışmanın yazarını/yazarlarını bilmemektedirler.
- Yazar/yazarlar; hakemlerin, Yönetici Editörün ve Baş Editörün eleştirilerini, önerilerini ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadırlar. Yazar/yazarlar, eleştirilerden ve önerilerden katılmadığı hususları gerekçeleriyle izah etmelidir/etmelidirler.
- KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde hakem değerlendirme süreçlerinin detayları ve ilkeleri için Hakemlere Notlar bölümüne bakılabilir.
- Yayına kabul edilen çalışmaların süreçleri aşağıda belirtilmiştir.
- Yayına kabul edilen bir çalışmanın neticesi Yetkilendirilmiş Yazara bildirilir.
- Yetkilendirilmiş Yazarın ilgili raporlara göre düzenlediği çalışma Baş Editör veya Yönetici Editör tarafından incelenir. Onaylanan çalışma tashih ve redaksiyon sürecine alınır.
- Yetkilendirilmiş Yazara çalışmasıyla ilgili tashih notları gönderilir.
- Tashih süreci tamamlanan çalışmalar tasarıma yönlendirilir.
- Mizanpajı ve tasarımı tamamlanan çalışmalar Yetkilendirilmiş Yazar tarafından son kez kontrol edilir.
- Bu süreçleri tamamlayan çalışmalar yayım sürecine alınır ve ilgili sayıda basılır.

Editöryal ön değerlendirme sonucunda bir çalışma, genel kriterleri veya yukarıdaki kriterleri karşılamıyorsa, çalışmanın Yetkilendirilmiş Yazarına gerekçesi ile birlikte, çalışmasının hakem değerlendirme sürecine alınamayacağı yönündeki karar bildirilmektedir.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin;

- Sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda dergiyi veya Kadın ve Demokrasi Derneğini (KADEM) bağlamaz.
- Yayımlanan yazıların yayım hakları Kadın ve Demokrasi Derneğine (KADEM) aittir.